

SZÁNTÓ T. GÁBOR

Szétszóratás

Kétszer fordította meg a kulcsot mindhárom zárban, majd lökött egyet az ajtón, hogy ellenőrizze, valóban bezárult-e. Liftet hívott, de amikor beszállt, váratlanul rossz érzés fogta el: nem emlékezett a mozdulatra, hogy miközben felhörpintette a hideg tejtől kissé túlhűlt neszkávét, és rögtön utána az előző este levetett, de ki nem csomózott nyakkendőbe bújt, elzárta-e a gázt.

Dühösen szállt ki, és aktatáskáját úgy tette a földre, hogy a liftajtó ne csapódhasson be mögötte. Az előszobán át a konyhába csörtetett, ahol a gázt zárva találta.

Mire a földszintre ért, már ketten várakoztak a vasrács előtt. Miközben barátságatlan pillantást váltott velük, köszönésfélét mormogtak valamennyien.

Néhány perccel később indult, mint általában, mert nem a mindennapi ruhatárából vette elő fekete öltönyét, hanem létráról kellett utána nyújtózkodnia a gardrób-szobában, ráadásul le is kellett kefélnie róla a több hónapos port, ezért kissé aggódott, hogy elkésik a munkából, amit ezen a napon sem akart megengedni magának. A temetés miatt úgylis korábban kellett eljönnie. Utolsó rokona halt meg három hete, akivel kapcsolatot tartott, és a nagynéni végakarata szerint, a szerény hagyaték mellett neki jutott a feladat, hogy a temetés részleteit rendezze. Utóbb derült ki, hogy a vállalati évbúcsúztató is ezen a napon lesz.

Hiába sietett, mégis belekerült a Körút forgalmának sűrűjébe, és tehetetlen dühében, hogy mégsem ér be háromnegyed nyolcra, a kormányt csapkodta. Az autóban hetek óta rossz volt a fűtés: vagy ontotta a meleget, vagy fagyoskodnia kellett. Hol kikapcsolta, hol meg újra elindította a ventilátort. Minden nap elhatározta, hogy időpontot kér a szerelőtől, de csak halasztgatta a hívást, néhány napra sem akaródzott gyalogossá visszavedlenie. Izzadt a fekete télikabátban és a kétsoros öltönyben, ráadásul a kabát gallérja a nyakát is dörzsölte, hiába próbált fészkelődni, hogy ne érjen érzékeny bőréhez a spród anyag. Túl macerás lett volna vetkőzésbe kezdeni, ha már megfeledkezett róla, amikor beült, ezért inkább a nyakát meresztgette.

December huszonegyediké volt, péntek, az ünnepet megelőző utolsó előtti munkanap, kint metsző hideg, és még mindig sötét. A lépésben haladó kocsisorba beszorulva, a szmog miatt sem tartotta tanácsosnak letekerni az ablakot, inkább a melegben aszalódott, és szitkozódott, hogy el fog késni.

Mintafőnök akart lenni, aki nem fegyelmez, hanem személyes példát mutat. Mindig elsőként beérni, és mindig utolsóként távozni; a kötelező precizitást és fegyelmet előzeteként, és már-már kínos udvariassággal ellensúlyozni. Néhány éve, a privatizáció során, az új, holland tulajdonos jóvoltából emelkedett váratlanul magasra a vállalati ranglétrán, amit annak köszönhetett, hogy angolul és németül is tárgyalóképes volt, és a középvezetők közül egyedül ő érezte meg, hogy a külföldi partner képviselői nem udvariaskodásra vágynak, hanem a bizonytalan pontokat szeretnék átlátni a kissé megfeneklett, de nagy lehetőségekkel kecsegtető élelmiszeripari cég gazdálkodásában. Megtette, ami tőle tellett, bár olykor rossz érzés fogta el, hogy árulónak tarthatják, és neki magának is volt némi lelkiismeret-furdalása, noha a hollandok akkorra már dön-

töttek, bármi lesz is a cégröntgen eredménye, felállítják karosszékeikből a korábbi vezetést.

Őt magát is váratlanul érte a felkérés, munkatársai közül pedig mindenki csodálkozott, amikor néhány héttel később kinevezték ügyvezető igazgatónak, ugyanakkor reménykedtek abban, hogy amennyi hátrányt jelent a viszonyokkal tisztában lévő, s az új tulajdonosnak megfelelni vágyó új főnök, annyi előnyt is jelent a régi kollégával meglévő személyes ismeretség, és esetenkénti jó viszony. Bár kezdetben mindenfélét sugdostak a háta mögött, utóbb respektálni kezdték. Tény: mindent elkövetett, hogy a leépítés során minél kevesebb embert kelljen elbocsátani, és akit lehetett, korengedményes nyugdíjba küldtek.

Jókor jött a kinevezés. Négy éve, szinte ugyanakkor jutottak feleségével közösen arra az elhatározásra, hogy mindkettejüknek jobb, ha elválnak, amikor a hollandok megkérdezték tőle, nem lenne-e kedve kipróbálni magát a társaság élén. A felkérésről már nem szólt az asszonynak, aki házasságuk huszonhárom éve alatt, bár soha nem mondta ki egészen nyíltan, fokozódóan érezte vele elégedetlenségét. Különösen jellemző volt ez kapcsolatuk utóbbi tízegynéhány esztendejére, amikor kereskedelmi osztályvezető helyettes volt, de további előrelépésre nem voltak kilátásai. Anikó szívesen vette volna, ha változó gyakoriságú külföldi útjaira elkísérheti, de tőle távol állt az a törleszkedés és könyöklés keverékéből álló módszer, amivel kollégái kiharcolták e lehetőséget, ahogy az is, hogy politikai aktivitással szerezzen magának esetleges jópontokat. Felesége ezzel kapcsolatos célzatosait rendre eleresztette a füle mellett. Az egyetem óta párttag volt, de megkeseredett, ahhoz azonban nem volt elegendő bátorsága, hogy kilépjen.

Szerelmes volt az asszonyba egészen addig, míg annak rátartisága nem tette végképp lehetetlenné, hogy egyenrangúnak tarthassa magát vele. Még azon túl is büszke volt nejeire, aki feltűnő adottságaival: nyúlánk alakjával, vékony testéhez képest kihívóan dús keblével, hosszú, hirtelenszőke hajával, valószínűtlenül kék szemével, no és persze felvágott nyelvével, derűjével és kiróbbanó energiáival számára mindig is az ideális nő volt és maradt negyvennégy évesen is, válásuk után. Amikor kézhez kapta a kinevezését, és elfoglalta a felújított épületben hatalmas irodáját, csupán akkor kezdett tudatosodni benne, hogy a negyvenkilenc évesen megnyílt karrierlehetőség olyan elégtétel a magába fojtott évtizedes kisebbségi komplexusért, ami elhomályosítja a válás és az átmenetnek remélt magány miatti szorongását. A magány azonban tartósan bizonyult, s a tíz-tizenkét óra, amit azokban a hónapokban nap mint nap az irodájában töltött, sem tudta feledtetni vele, hogy a fennmaradó időben, ha éppen nem alszik, csak cselleng, nem találja sehol a helyét.

Amikor másodéves egyetemista fiukkal közölték, hogy különköltöznek, a gyerek arcán látszott a megdöbbenés, de igyekezett úgy tenni, mint akit nem ráz meg a hír. Egy lakásban éltek, nem volt számára újdonság, hogy szülei között megromlott a viszony, mindkét fél részéről hallhatta a másiktól elszenvedett sérelmeket, valahogy mégsem tudta elképzelni, hogy az ő szülei elválhatnak. A vállát vonogatta, és zavartan azt ismételte, tudomásul veszi a bejelentést, de ez végső fokon nem az ő dolga, döntsenek belátásuk szerint. Erre ők is zavarba jöttek, s aznap este már nem is tudtak tárgyalni a szétköltözés és a vagyongosztság részleteiről. Büntudatot éreztek mindketten.

Néhány hét múlva, amikor ismét előhozakodtak a témával, és rákérdeztek, melyiküknél akar majd lakni, a fiú legnagyobb megdöbbenésükre közölte, hogy egyikükhöz

se megy, megpályázott egy bostoni ösztöndíjat, és ha ez nem is jönne össze, van még egy biztos lehetőség a berlini Humboldt egyetemen, reméli, hogy ezzel megkönnyíti mindannyiuk dolgát. Elnyúlt arccal fogadták a váratlan és határozott bejelentést, ám később mindketten úgy értékelték: ez volt az a pillanat, amikor későn érő fiuk felnőtté vált.

Aznap éjjel a felesége sírt, hogy talán mégis rosszul döntöttek, szétesik körülöttük minden, ám ő akkor már elszánt volt, ráadásul tudott az asszony új kapcsolatáról, s ezt fölényességet tetteve az arcába vágta. Készült erre, de nem gondolta, hogy ilyen hamar bekövetkezik, ezért meglepettségét durvasággal palástolta. A nő tanár volt a Testnevelési Főiskolán, s egy új kollégával vigasztalódott azokban a hetekben. Se nem szerette, se nem kívánta igazán új partnerét; magának se vallotta be, de leginkább azért volt szüksége a melegváltásra, hogy férje és talán önmaga előtt is bizonyítsa: még időben jött a válás, nincs veszve a jövő. Amikor férje dührohamában szemére vetette, hogy talán mégsem kellett volna ilyen hamar összefeküdni valakivel, és különösen izléstelen, hogy még a közösen vásárolt gumióvszerből is hiányzik néhány darab a éjjeliszekrényből, mindketten megdöbbenek kissé. A férfi azon, hogy így fel tudja kavarni egy kis aljasság, az asszony férje felháborodásán. Hónapok óta várta, hogy egyszer üvölközzön vele a férfi, boruljon ki ő is, ám amikor végre bekövetkezett, visszahőkölt. Hiába bizonykodott, mentegetőzött önmaga számára is meglepetésszerűen, hogy nem komoly a dolog, és már abban a pillanatban halálosan szégyellte magát, hogy szándékosan provokatívan valóban belemarkolt a neszesszerben tárolt kotonokba, ekkor szólalt meg mindkettejükben a lélekharang, hogy útjuk valóban, végérvényesen kettéválik.

Kétségbeesetten szeretkeztek azon az éjszakán, s hogy milyen örömet nyújtottak egymásnak, csak hónapok múltán, a válás kínos procedúrájának lezárultával merték bevallani, kissé lecsillapodva a vagyongoszta huzakodásai után, ismét csak együtt ágyba bújva, hol egyiküknél, hol másikuknál. Az asszony maradt a közös lakásban, a férfi elhalt szülei korábban néhány hónapra kiadott lakásába költözött, de övé lett a közösen vásárolt balatoni nyaraló és az autó.

Nyílt kapcsolat, állapotok meg heti-kétheti gyakoriságú randevúikon, amíg nincs valaki, aki be tudná tölteni a másik helyét. Ez utóbbit, persze így, soha nem mondták ki. Merev mosollyal emlékeztették egymást mindig a fogadalomra, mintha tesztelni próbálták volna a másik tűrőképességét. Jobbat nálam úgysem találsz, mondta egy alkalommal évődő hangon, bár inkább reménykedve, mint bizonyossággal telve a nő, miközben meztelenül feküdt mellette az ágyon, súlyos mellét a karján pihentetve, és a halántékát cirógatta. A férfi sokatmondóan hallgatott. Anikó egy év alatt sokat öregedett, és mióta rászakadt minden hivatalos ügy, amit régen férje intézett, korábbi magabiztossága is alábbhagyott. Gyakran hívta fel a munkahelyén, a legcsekélyebb gondjaival is hozzá fordult, néha pedig nem lehetett tudni, nem egyszerűen csak a hangját akarta-e hallani, különösen akkor, ha néhány hétig senki nem kért tőle randevút. Igyekezett türelmesen fogadni ezeket a hívásokat, olykor azonban kurtán értésére adta az asszonynak, hogy elfoglalt, s akkor néhány napos mosolyszünet következett. A nő inkább új, felelősségteljes beosztására volt féltékeny, mint vetélytársaira. Futó kalandjai persze neki is voltak, de semmi komoly nem akart összejönni. Akkor, ott az ágyban mindenesetre érezte, hogy az asszony újra felnéz rá, és bár tudta, hogy volt feleségének igaza van, azzal is tisztában volt, hogy már nem lenne képes vele élni, mert ugyan rossz az olykor rátörő magány, a közös baráti kör szétesése, a fel-feltámadó

féltékenység, mégis minden jobb, mint az utolsó évek kényszerű, keserű összezártsága volt. Ugyanakkor azt sem tudta elképzelni, hogy megszakít vele minden kapcsolatot.

Fanyar utóíz hagyó, néhány hetes viszonyaiban képtelen volt valódi társként tekinteni nejejénél olykor jóval fiatalabb partnereire, megosztani velük főként munkahelyi gondjait-bajait. Képtelen volt szórakozóhelyeken ismerkedni, ezért elvált vagy agglégény barátainak és ismerőseinek használt barátnőit próbálgatta sorra, a lehető legkisebb valódi eredménnyel. Ha olykor ki akarta önteni a szívét, ő sem tudott mit tenni, volt feleségére fanyalodott, neki telefonált, tőle várt olykor tanácsot, olykor csupán azt, hogy meghallgassa.

Megállapodtak abban is, hogy nem kérdeznék egymás újabb viszonyairól, amely megállapodást azután rendre megszegték, s olykor önkínzó módon, egészen részletekbe menően vájkáltak a másik immár különbejárátú magánéletében. Nem pontosan tudták, mire megy ki a játék: a féltékenység kényszeríti bele őket; a kölcsönös bosszú eszköze ez az elrontott évekért; így akarnak végképp elrugaszkodni közös múltjuktól, vagy tehetetlenségi erő hajtja mindkettejüket a tilosba, de az egyezés felrúgásakor olykor hetekre megundorodtak a másiktól a nagynehezen kizsarolt információk hallatán, s olyankor persze nem is keresték egymás társaságát.

Soha, egyetlen percre sem merült fel közöttük az újbóli összeköltözés gondolata. Legszebb pillanataikban is józanok tudtak maradni annyira, hogy kivívott biztonságukat ne kockáztassák, jóllehet az együttélés utolsó éveiben tapasztalt fásultság, kiüresedtség és érdektelenség, s az ebből eredő indulat, ami korábban felőrölte kapcsolataikat és megérlelte bennük a szakítás elhatározását, amióta különváltak, nem jelentkezett. Mégis, mindketten tudták, jobb külön, mint együtt.

Arról az egy dologról viszont hullámozó hangulatuk ellenére is taktikázás nélkül tudtak beszélni egymással, hogy mindkettejüknek meglehetősen hiányzó fiuk mellett, a történet dacára hiba volt nem vállalni a tíz évvel később fogant második gyereket, akiről ennyi idő után, minden kétséget kizáróan, magától értetődően állították, hogy lány lett volna, noha erről az égvilágon semmi bizonyosságuk nem volt.

Az Oktogontól a Blaha Lujza térig lépésben tudott csak haladni, s ott úgy döntött, ráfordul a Rákóczi útra, hátha a Kossuth Lajos utcán és az Erzsébet hídon át hamarabb ér célba. Bekapcsolta a rádiót. Ahogy az állomáskeresővel babralt, vészjóslóan recsegett a készülék. Két éve tervezte már azt is, hogy új kocsit vesz. Annak ellenére nem tudta rászánni magát, hogy a hat éves Mitsubishit lecserélve milliókat fizessen ki egy komolyabb modellért, hogy megengedhetne volna már magának, hiába ugratták az igazgatósági üléseken, hogy rontja a cég imázsát, ha a kis piros autóban mutatkozik.

A nyolcórás hírekben épp az alakuló új pártszövetség képviselő-jelöltjeiről beszéltek. Elfintorodott az egykori tévés újságírók nevének hallatán, akik néhány éve még a képernyőről hangzottatták főműsoridőben számára helyenként hátborzongató stílusú, olykor uszítóan szélsőséges, nacionalista nézeteiket. Azért maradt emlékezetes számára az a néhány alkalom, amit, szinte megbabonázva, mazochista módon a képernyő előtt töltött, az Orwell nyomán magában gyűlöletfélóráknak nevezett adások idején, mert amikor utóbb a vacsoraasztalnál szóvá tette a látottakat-hallottakat, Anikó csak legyintett. Azt mondta, túl érzékeny, próbálja más szemszögből értékelni a talán valóban sarkosan megfogalmazott kommentárokat, amikben, ezt azért ő is beláthatja, van némi igazság. Elveszítette a józan ítélőképességét, mondta akkor az asszony, aki úgy

vélte, éppenséggel férje a paranoiás. Nem félt egyébként akkor sem, csupán megdöb-bent, és undorodott attól, hol él, ezt azonban már nem mondta feleségének.

A hátralévő hónapokban, amíg még együtt éltek, nem politizáltak többet, ahogy igazából soha nem érdekelte kettejüket a politika. Korábban tisztelték egymás érzékenységeit, nem élezték soha az esetleges nézetkülönbségeket, és alapvető kérdésekben mindig is egyetértettek. Ahogy közösen jártak táncházba egyetemista korukban, és bújták azt a néhány szamizdatot, ami olykor kézről-kézre járt baráti körükben, úgy nyilvánvaló volt számukra az is, hogy a romániai forradalom idején összekapkodják a nélkülözhető ruhákat és konzerveket, és maguk szállítsák Erdélybe, Anikó szüleinek kevés megmaradt ismerősehez.

A második szabad választáson, közvetlenül a válásuk után már nem ugyanarra a pártra szavaztak, de tisztában volt vele, hogy ez nem szakításuk következménye, mint ahogy azzal se vigasztalhatta magát, hogy ez lett volna az oka eltávolodásuknak.

Újabb fél év múlva az új kormányzattól is viszolygott, akikben addig reménykedett, és úgy döntött, hogy a továbbiakban nem tulajdonít jelentőséget annak, ki van hatalmon, amint ahogy utóbb azok se törődnek azzal, mit ígértek megválasztásuk előtt a szavazóknak. Amikor az asszony azon ironizált a szórványos együttléteik alkalmával fél szemmel figyelt tévéhíradót kommentálva, hogy talán már ő is látja, kiket segített kormányra a voksával, nem tehetett mást, mint bólogatott. Ahogy azonban most, az ismert nevek jelölése hallatán visszaemlékezett, még mindig nem tudta megérteni, hogy lehetett ilyen mély nézetkülönbség közte és Anikó között, s ha volt, hogy is nem tűnt fel korábban, legalább a politikai változásokat közvetlenül követő években. Elfin-torodott, és kikapcsolta a rádiót.

A hídon már gyorsan haladt a kocsisor, s ő negyedórás késéssel gördült be végül a cég VIP-parkolójába. Minden egyes alkalommal kellemetlenül érezte magát, amikor a portás szalutált előtte, bizalmaskodó mosollyal mutogatott a számára fenntartott parkolóhelyre, és sietve lépett az autóhoz, hogy előzékenyen kinyissa az ajtót. Nem tudta, hogyan hárítsa el az alázatos gesztust, ezért, ha csak tehetett, megelőzte, és kiszállva még kezét is nyújtott neki. Igyekezete következtében, eleinte gyakran hagyott a kocsi-ban otthonról visszahozott iratokat, amiért később le kellett telefonálnia a portára, hogy küldjék fel második emeleten lévő irodájába, úgyhogy kénytelen-keletlen beletörődött az új státuszának járó előzékenységbe.

Miután a legsürgősebb teendőit elintézte, küldött egy e-mailt a fiának Bostonba. Igyekezett a lehető legkedvesebben megfogalmazni szemrehányásait, hogy az elmúlt két hétben egyetlen üzenetet sem kapott, és legalább karácsonyra várt volna tőle egy rövid levelet. „*Anyadnak biztos nem felejtettel el irni, pedig hiába, bejglit csomagban nem lehet kuldeni.*”, ironizált búcsúzóul. Humorba akarta burkolni csalódottságát, de a sértett hang így is áthallott mondatain.

A fiú harmadik évét töltötte a Bostoni Városi Egyetemen. Változó sikerrel pályá-zott ösztöndíjai mellett apja, és annak New Yorkban élő unokanagybátyja neki jutta-tott apanázsából élt. Utóbbi támogatása szemeszterről-szemeszterre mindig kissé kel-lemetlen helyzetbe hozta, amikor kérés nélkül megjelent a bankszámláján, lévén az idős úrral mindössze két alkalommal találkozott; egyszer megérkezésekor az Álla-mokba, amikor néhány napot együtt töltöttek, és még egy alkalommal, amikor felesé-gével vendégül látták, ám a rokonlátogatás kissé feszengésre sikeredett. Amikor meg-kapta a pénzt, kínosan udvarias hangú köszönőlevelet fabrikált, ahogy ezt egyetemi

társaitól eltanulta, akik hasonló forrásokból tartották fenn magukat, egyébként havonta, kéthavonta telefonáltak egymásnak. Beszélgetéseik során soha nem esett szó a pénzről.

Amikor eljött otthonról, a szülői kötelekeket gyorsan és határozottan vágta el, és a nagybácsi kezdeti hathatós segítségével (folyószámlanyitás, hitelkártya-kiváltás, betegbiztosítás megkötése) kezdte meg önálló életét. Viszonylag hamar be is illeszkedett.

Az idős rokon először meglepődött, utóbb bizonyos elégtétellel vette tudomásul, amikor unokatestvére fia, akivel közel húsz éve nem tartott kapcsolatot, saját fia érdekében levélben fordult hozzá, mintha legalábbis hetente váltottak volna üzenetet. Mindenesetre segített, az ifjú rokon hálás volt ezért, lassan valóban egyedül is megállta a helyét, de nemigen nyíltak meg egymás előtt.

Hiába tudott azonban megkapaszkodni a fiú; hiába volt jónéhány barátnője és futó kalandja (gyors egymásutánban egy ukrán, egy dél-koreai és egy Chicagóba való lányon esett túl), ami egyébként nem volt jellemző a külföldi diákokra; képtelen volt érzelmileg tartós viszonyt kialakítani velük, s végül önmagától is megcsömörlött. Az utolsó egy évben ezért nem is közeledett senkihez. Ezekről a kapcsolatairól szülei éppúgy nem szerezhettek tudomást, miként korábbi barátnőiről sem. A téma, részéről mindig is tabunak számított családi körben.

Szenvedett a magánytól, az egyetemi társas kapcsolatok felszínességétől és az összejövetelek egyhangúságától, amit mindenki széles mosolyokkal, harsánysággal, garantáltan koleszterinmentes salátatálakkal és egyenízű tortákkal igyekezett ellensúlyozni. Hiába akadt néhány kedvező állásajánlattal kecsegtető pályázat, amire már ő is jelentkezhetett volna, noha még nem szerzett diplomát; hiába volt jó esélye, hogy az idős rokon közreműködésével akár állampolgársághoz is jut belátható időn belül; képtelen volt elhatározni, hogy marad, és akkor végleg elkötelezi magát, vagy az egyetem befejezése után hazamegy, mert otthon mégiscsak voltak emberi kapcsolatai.

Tudta, hogy szülei szintén szenvednek távollététől, s ez bizonyos elégtételt jelentett számára a történetekért, ha mindkettejük hiánya egyben hullámszó hangulatingadozással nehezedett rá is. Mindezt persze ugyanúgy nem adta tudtukra soha, mint más lényeges életkörülményét sem. Anyja leveleire aprólékos részletességgel, hétköznapjainak naplószerű leírásával válaszolt, apja üzeneteire általában tömören: tanulmányainak, olvasmányainak ismertetésével felelt havi egy-két alkalommal, mindig gondosan elkerülve, hogy bármelyiküket is közelebb engedje valódi érzéseikhez, problémáikhoz.

Ezen a bizonyos délelőttön azonban, amikor apja gépbe ütötte szemrehányó sorait, ő is a monitor előtt ült, és épp levelet fogalmazott neki.

Az irodájából házon belüli hivatalos tárgyalásra távozó, majd déltájban visszatérő férfit bekapcsolva hagyott számítógépén új üzenet fogadta. Csodálkozott, hogy fia máris válaszolt, ám ahogy belepillantott a szövegbe, rájött, hogy leveleik keresztettk egymást.

Kedves Apa!, vette kezébe, és kezdte olvasni a meglepően hosszú, ezért inkább kinyomtatott szöveget. Soha nem kapott még a fiától ehhez hasonló terjedelmű küldeményt, mely a kissé hivatalos indítás ellenére ezúttal valódi levél volt, hiába juttatta eszébe már a szokványos megszólítás a közöttük lévő, korántsem csupán fizikai távolságot. Mindenesetre kíváncsian futtatta tovább pillantását a sorokon:

Meglehetősen különös dolog történt velem a napokban, amirol, ugy erzem, be kell számolnom. Harom hetel ezelott, a Halaadas napi osszegytemi partyn, ahol mindenki,

aki nem utazik haza az unnepre, megjelenik, legalább illemből, egy pofafurdo erejeig, Daniel (New York-i, biologus csoporttársam) bemutatott az ugyanitt működő Brandeis University rabbijának, akinek a felesége Nagyváradon született, ezért a fickó is beszél parszot magyarul. Kisse feszengtem, de nem lehetett elkerülni a protokollaris aktust. Danielnek sokkal cikisebb volt a jelenet, mert amikor a rabbi a tomegben megpillantotta ot, szinpadiasan szettarta karjat, hangosan koszontotte es atolelte. Valami bibliai dumat nyomott az elcsatangolt baranyrol es hosszasan olelgette Danielt, aki olyan voros lett, mint a rak, de nem harithatta el az udvozlest. Akik korulottunk alltak, alig birtak elfojtani a rohogest. D., aki harom ev utan hagyta ott a Brandeist, utobb elmondta, hogy a negy ev alatt, miota itt tartozkodik Bostonban, ez volt a harmadik alkalom, amikor talalkozott a rabbi-val. Egyszer volt valami istentiszteleten, amikor unnepek volt, egyszer meg husveti vacsorán, de az sokaig tartott, es felidoben eljott, kovetkezo evben pedig mashova ment. A rabbi mindenesetre ugy adta elo magat, mintha szoros kapcsolatuk lenne.

Ismertess meg a baratoddal, mondta a ketmeteres, osz szakallas, akkor is, kesobb is kis szines sapkacskat viselo ember D-nek, s felem fordult. Bemutatkoztam, D. roviden elmondta, honnan jottem, mivel foglalkozom. A pofa hosszasan razogatta a kezem, es ujra megkerdezte, hogy hivnak. Azt hittem, nem hallotta, vagy nem ertette eloszor, ezért elismeteltem. Ingatta a fejét, azutan varatlanul azt kerdezte, hogy tudom-e, mi volt a korabbi nevunk. Mi az, hogy korabbi nevunk, apa? Es egyaltalan, honnan vehette ezt? Raztam a fejem, mire azt mondta, ugy tudja, nalunk eros nevmagyarositasi hullam volt a szazad elejen, es a zsidok kozul sokan uj csaladnevet vettek fel, tobbek kozott olyanokat is, mint az enyem. Aztan anya nevet is megkerdezte. Probaltam udvarias maradni, de azert megdobbentett a feltetelezes es a tapintatlan erdeklodes. Itt kulonosen szokatlan, hogy igy probaljanak tudakozodni az ember mivolta utan. Megdobbentett, mert olyan volt ez, ahogy a nacik csinalhettek annak idejen, vagy a komcsik az osztalyidegenekkel. Mondtam neki, hogy tevedesben van, en ugy tudom, hogy ez az eredeti nevunk. Azt remeltem, ennyi eleg lesz, es erteni fogja a celzast, de o csak nem nyugodott, es azt mondta, tudja, hogy sem az ido, sem a hely nem alkalmas komolyabb eszmevesere, de szivesen beszélgetne velem nyugodtabb korulmenyek kozott, keressem fel az irodajaban. Lehet, hogy udvariatlanabb voltam a kelletenel, de nem ertettem, miért nyomul, ezért vegul azt mondtam, hogy lerazzam, amit toled hallottam mindig: a mi csaladunk nem vallasos, nem vagyunk se keresztények, se masok, hanem ateistak. A rabbi ekkor elnevette magat, odalepett hozzam, atolelt, es azt mondta, hogy ez is tipikus, majd titokzatoskodva hozzafuzte, hogy ahonnan en jovok, ott soha nem lehet tudni, ki mifele. Mi a fenet nem lehet ezen tudni, apa? Es mit akart egyaltalan ezzel mondani?

Akkor se derult egyertelmuen feny a dologra, amikor megbeszelesunk szerint tegnap felkerestem ot a Brandeis campusan, az irodajaban. Daniel nem volt hajlando velem jonni, csak somolygott, amikor kapacitaltam. O is volt ilyen kihallgatason, mondta, nekem is tul kell esnem rajta. A rabbinak ez a dolga, magyarazta, ezért probalkozik. Teritget mindenkit?, kerdeztem vissza, de csak legyintett.

Ne tudd meg, mi van abban az irodanak nevezett lukban! Elkepeszto. Meteres kupacokban konyvek, ujsagok, fenymasolt iratok mindenutt, beleertve az iroasztalt es a kanapet is, aminek csak a karfajan volt szabad hely, amikor a szoba egyetlen szekerol felallva es kezet nyujtva helyel kinalt.

A foldon tornyosulo irathalmokon ovatosan atmaszva leultem vele szemben, s o egybol faggatni kezdett. Dedszulokról, nagyszulokról, ki mikor, hogyan halt meg, hol volt a masodik vilaghaboru alatt? Meseltem azt a keveset, amit toletek hallottam, s amire emle-

keztem, de a nagyiekról mindössze annyit tudtam mondani, hogy a pinceben veszeltek át az ostromot.

Hosszasan hallgatott, és kezdtem kinosan érezni magam. Aztán azt kérdezte, elnek-e meg a nagyiek, vagy más közeli, idős hozzátartozóim, mire mondtam, hogy nem, csak anya egy unokatestvéréről tudok, de ő valamiért mindig csak a te családról kérdezett. Hogyan temettek el őket?, tette fel a következő kérdést, mire mondtam, hogy nem értem, mire kíváncsi. Hogy pap temette-e őket. Nem, feleltem, családi temetés volt, hamvasztás után, és te beszéltél, legalábbis így meséltetek, mert én nem voltam jelen. Erre csóvalta a fejét, azután atmaszott a könyöküpecon és egy szekrényajtót kifeszegetve előhúzott egy nyolcágú gyertyatartót. A kezembe nyomta, és azt kérdezte, láttam-e már valakinél ilyet a családban? Nem emlékszem, mondtam neki. Tudom-e egyáltalán, hogy mi ez? Nyilván valami zsidó kegytárgy, feleltem. Az bizony, bologatott. Amikor az okorban a zsidók a szír betolakodóktól visszafoglalták a jeruzsálemi Szentelyt, egyetlen napra elegendő szentelt olajat találtak, am úgy tartják, hogy az nyolc napig egett, egészen addig, amíg friss olajat tudtak preselni. Ennek emlékeire ünneplik a chanukat, ami azt jelenti: felszenteles. Így magyarázta, majd hirtelen azt mondta, hogy masfel hét múlva lesz egy chanuka parti a nyolcadik gyertya meggyújtása alkalmából, jöjtek el én is Daniellel, ha van kedvem hozzá. Es meg azt is hozzátette, kerdezzem meg toled, vajon te nem emlékszel-e arra, hogy volt-e valamelyik rokonnal otthon ilyen gyertyatartó a te gyerekkorodban?

Kifele menet már egy újabb delikvens várt kihallgatásra, nagydarab szöke lány New Jersey-ből, aki a Brandeis-on tanul. Es ez a hülye rabbi képes volt ismét meglepetést okozni. Ha túl leszel a formáságokon, van egy nagyszerű menyasszonyjelöltem a számodra, mondta kacintva, ennek a tesztakepu nonek a füle hallatára, odavonszolt hozzá, és bemutatott minket egymásnak. Halál kinos volt az egész jelenet, a szerencsetlen csaj pedig meg vihogott is. Raadásul fogalmam se volt, mifele formáságokra gondol, és hogy jut eszébe ez az egész baromság.

Mindez tegnap történt. Amikor felhívtam Joshua nagybácsit, hogy mit szól ehhez az egészhez, varratlanul belenevetett a telefonba, és mondott valamit, amit nem értettem. Jiddis kozmondas, magyarázta utóbb, azt jelenti: a fohagyyma tovább buzlik, de hogy rá se rantsak, ez egy szabad ország. Mondd, te érted ezt a fohagyyma dolgot? Azt mindenesetre már sejtem, hogy a rabbi mire célzott, és azt hiszem, hogy a fentiekből már neked is sejtened kellene. Miért nem beszéltetek nekem eddig erről? Jogom van tudni, ki es mi vagyok, vagy nem? Tudnom kell, mi az igazság. Surgosen írj!

Anyát meg hívom, neked most kívánok boldog karacsonyt. Valaszolj mihamarabb!

Szia!

Andras

Egyre gyorsabban, és egyre felindultabban olvasta a sorokat. Mire a végére ért, remegett a keze. A számítógéptől az íróasztalhoz húzta magát görgős bőrkarosszéékében, és hogy addig se kelljen azon gondolkodnia, mit válaszolhatna, újra belemélyedt az asztallapra ejtett levélbe. Mechanikusan ismét sorra vette a mondatokat, de hiába kísérletezett, másodjára is ugyanazt olvashatta csak, és a kérdőjelek, meg a felkiáltójelek is fenyegetően meredeztek az utolsó mondatok végén.

Az utóbbi években, rossz pillanataiban olykor eszébe jutott, hogy egyszer talán válaszolnia kell azokra a kérdésekre, amiket ő és vele együtt egész nemzedéke annak idején többé-kevésbé elkerülhetett, vagy úgy tarthatta, hogy mindaz, ami ezzel kapcsó-

latos, pro és kontra idejétmúlt előítélet, ám most, hogy balsejtelme beigazolódott, mégis tanácstalan volt. Senkihez nem fordulhatott segítségért.

A hatvanas évek elején, amikor egy nap azzal jött haza az általános iskola hetedik osztályából, hogy barátjával közösen megkergették egy osztálytársukat, mert olyan irigy, stréber, és különben is csak egy büdös zsidó, apja elvörösödött. Magához rántotta, ráüvöltött, hogy nézzen jól a szemébe, mert itthon is láthat egy büdös zsidót, sőt, ha anyja hazaér a munkából, mindjárt kettőt is láthat. Aztán azt lihegte még mindig vöröslő fejjel, hogy a nagyapjait azért nem ismerhette, mert mások nemcsak verték a zsidókat, de mínusz harminc fokban vízzel locsolták és meztelenül kergették ki a hóba-fagyba, másutt meg lelőtték, vagy elgázosították őket.

Soha nem felejtette el apja lángoló tekintetét. Akár egy eszelőse. Rémület és felháborodás, szégyen és tehetetlen harag, sértettség és dac vált láthatóvá egy szemvillanásra az elkeskenyedő ajkak és a rángatózó arcizmok mögött. Ez a csupán utóbb megfejteni próbált érzelmi sokk, s persze az ütésre emelkedő jobbkez maradt meg emlékezetében, ami megállt félúton és lehanyatlott. Akkor már újra nyitva volt a szeme, látta apja remegő szájszélét, könnyes tekintetét, és amikor az ijedtségtől és a meglepetéstől újra szóhoz jutott, számtalan, elméjébe toluuló kérdés közül azt az egyet bökte ki csupán: Mi az, hogy elgázosítani?

Amikor később visszaemlékezett a jelenetre, jobban fájt neki darabos mozgású, medvetermetű apja rajtakapott gyengesége, mintha megütötte volna. Csak évek múltán jutott eszébe, hogy sem előtte, sem utóbb nem emelte rá soha a kezét. Ez volt az egyetlen alkalom, és úgy érezte, az apja is megbánta, hogy elragadtatta magát. Attól fogva mindenesetre, egyetlen alkalom kivételével, nem ejtette ki száján többet a szót: zsidó.

Anikóval, tervezett házasságkötésük előtt két hónappal, sorsdöntőnek vélt beszélgetés keretében szándékozott tudatni a tényt. Kötelességének érezte, hogy a másfél éves viszony e pontján felvilágosítsa arról, amit egészen addig nem tartott fontosnak, amíg kapcsolatuk nem vett ilyen fordulatot. Tudom, válaszolta a nő, amikor vőlegénye, hányingerével folytatott rövid küzdelem után, piruló arccal kinyögte a mondatot, ám ez el is kerülte a férfi figyelmét, annyira lenyűgözte a válasz második fele: Ha hotentotta volnál is, hozzádmennék. Összebújtak, csokolóztak, s Anikó huncutul sutogta fülébe: Most már értem, miért mondta mindig anyám, hogy vigyázni kell a zsidó férfiakkal, mert aki egyszer beléjük kóstolt, az egy életen át szeretni fogja a „csokoládét”. A főbérnök elutaztak, így reggelig együtt maradhattak az albérleti szobában. Utólag értette csak meg, amikor felszabadult a nyomasztó teher alól, milyen súllyal nehezedett rá a régóta tervezgetett bejelentés; és csupán most, több mint húsz év után kapcsolta össze annak az éjszakának zsigerig bizsergető emlékét a szorongástól való szabadulással; most, amikor fia kérte rajta számon az elhallgatott tényt, amivel neki egészen eddig szinte soha nem kellett foglalkoznia.

Megcsörrent a telefon. Ingerülten válaszolt a titkárnőjének, aki jelezte, hogy nemsokára kezdődik az évváró vállalati fogadás, indulnia kellene. Összehajtott, és zakója belső zsebébe süllyesztette fia levelét. Felállt, kikapcsolta a számítógépet, majd újra az asztalához lépett, és hirtelen elhatározással volt felesége mobiltelefonjának számát tárcsázta. A készüléket ő maga vásárolta neki a második karácsonyra a válás után. *Hogy mindig tudjam, merre jársz*, írta a mellékelt ajándékkártyára, nem minden ko-

molyság nélkül, aminek olvastán a megajándékozott egy pillanatra mintha elérzékenyült volna, azután évődve csak annyit mondott: Feltéve, ha én is úgy akarom.

Három nap volt hátra karácsonyig, és eszébe jutott, még nem is beszéltek meg, hogyan ünnepelnek az idén. Valahogy természetesnek vette, hogy ugyanúgy lesz, mint a válás óta minden alkalommal. Volt úgy, hogy együtt töltötték az estét, az asszony valami különleges vacsorakölteménnyel lepte meg, s azután ott aludt Anikónál. Az is megtörtént már, ha egyiküknek éppen volt valakije, hogy a másik igyekezett úgy tenni, mint akinek mindez természetes, s akkor huszonnegyedikén délelőtt találkoztak csak, hogy átadják ajándékaikat. Épp egy ilyen alkalommal nyomta a nő kezébe a készüléket, amire az már házasságuk idején is vágyott.

Az üzenetrögzítő fogadta hívását. Igyekezett kimérten beszélni, ne érezhesse az asszony, milyen fontos lett volna nyomban megtudnia, lesz-e közös karácsonyesti programjuk. Kis szünetet tartott; átvillant az agyán, hogy tanácsalanságában megemlíti fia izgatott levelét is, végül mégsem szólt róla. Amikor letette a telefont, nem engedte el azonnal a kagylót. Tétovázott, felhívja-e unokanagybátyját New Yorkban, hogy segítsen, csakhoggy vele épp azért szakadt meg a kapcsolata, mert Pesten járva rosszízű megjegyzést tett leendő feleségére, akit bemutatott neki.

Egy sikse a mi családjunkban, sziszegte fogai között a már akkor sem fiatal ügyvéd, míg Anikó kávéfőzött a konyhában, ez azért mégiscsak túlzás. Apád se nevezhető a legkevésbé se jó zsidónak, a Jóisten bocsássa meg neki, de eszébe nem jutott volna elvenni egy gajtét, mondta ajkát összepréselve és fejét csóválva. A kövér ember homlokán gyöngyözött az izzadság, pedig a szobában nem volt különösebben meleg.

Ez az emléke maradt meg róla, merthogy attól fogva húsz éven át nem beszéltek egymással, és nem is váltottak levelet. Amikor azonban András néhány éve az Egyesült Államokba készült, erőt vett magán, és levelet írt az öregembernek. Félretéve húsz év múltán is emlékezetes sérelmét és felháborodását az idős rokon embertelennek tartott megjegyzése miatt, ami különösen elképesztő volt számára egy auschwitzi túlélő szájából, segítséget kért fia kezdeti lépéseihez. Az ezerkilencszázötvenhatban kivándorolt ügyvéd tíz napon belül, hibátlan magyarságú, gyöngybetűkkel írt levélben válaszolt, hogy szeretettel látja egyetlen élő unokaöccse gyermekét.

Félt tőle, hogy a rövid New York-i találkozás is kellemetlen lehet a gyerekeknek, de amikor utóbb Bostonba érkezve András felhívta őt, fiának feltett keresztkérdései nyomán megnyugodhatott. A néhány nap alatt az öregúr nem hozta szóba a húsz év előtti affért, sem más egyebet, ami a fiút sokkolhatta volna.

Nem maradt ideje telefonálni, mert újra csipogott a házi készülék. Ingerülten halózott a kagylóba, majd kifelé menet elnézést kért a kissé sértett titkárnőtól, aki csupán azt jelezte, hogy most már tényleg neki is mennie kellene, mert a vezérigazgató, a holland tulajdonos és kísérete már elindult az első emeleti nagy tanácsterembe.

Az állófogadás előtt rövid beszédek hangzottak el, futólagos áttekintések a társaság éves munkájáról és várható nyereségéről, azután a hidegtálakkal rogyásig terített, hosszú asztalok köré tömörült a több mint százfős vendégsereg.

A beszámolókat alatt suttogva szót váltott a cég PR-menedzserével, egy nála valamivel fiatalabb, fekete hajú, teltkarcsú asszonnyal, aki a tömegben látható célzatossággal mellé sodródott, ám ő kerülni szerette volna a feltűnést, ezért szájára téve mutatóujját és elnézést kérve odébb húzódott. Másfél éve egy ideig sűrűn találkoztak, de nem akarta, hogy a viszonynak a vállalatnál híre menjen. Munkahelyükön hűvös volt és

távolságtartó, kissé zavartan került a nő társaságát, ami nyilván sértette többre vágó partnerét, ezért a liaisonnak vége szakadt.

Egy pohár pezsgőt kezébe véve, ő is sorra koccintott mindazokkal, akikkel a protokoll szerint koccintania illett. Ha valaki figyelte, feltűnhetett neki, hogy egyik alkalommal sem emelte szájához a hosszúszerű, talpas poharat a benne gyöngyöző itallal, hogy kortyoljon belőle. Igyekezett persze viselkedni, de a cégnél sokan tudták róla, hogy absztinens, nem akad olyan szeszesital, amit leeresztene a torkán.

Kollégái régebben ugratták is ezért eleget, amikor egy-egy kávé, kóla, limonádé mellett üldögélt vállalati rendezvényeken, vagy amikor néha rászánta magát, és csatlakozott hozzájuk, ha a nap végén egy italra invitálták. Az elmúlt években, a privatizáció óta, s amióta volt munkatársai főnöke lett, megszűntek a közös kocsmázások. Azoknak, akik maradtak, megszapordtak a feladataik, s ha a korábbi társaság elvértve összejárt is, már nem hívták magukkal.

A szűk körű vezetői értekezleteken azonban, melyek a tulajdonosváltás óta gyakran éjszakába nyúltak, a hollandoknak még imponált is a józansága. Sem ezért az elismerésért, sem a régebbi, kollégáktól eredő, ironikus megjegyzésekbe csomagolt rosszallásért nem tett semmit; absztinenciája mögött más egyéb nem húzódott, mint az alkoholtól való viszolygás. Ivott volna ő szívesen azokkal, akik ezt örömmel vették volna, ám már a szesz szaga, pláne az íze undort keltett benne, s ha csak egy kortyot a szájába vett, hányingere támadt.

Most sem ivott, csak evett néhányat a szalámis és a libamájás szendvicsekből. Mosolygott egy keveset a holland delegáció tagjaival és a magyarul már jól beszélő vezérigazgatóval, akinek korábban jelezte, hogy temetésre kell mennie az évbúcsúztató délutánján, melynek időpontját sajnos már nem tudja módosítani, majd a lehető legkisebb feltűnéssel igyekezett távozni. A protokoll szerint természetesen az utolsók között kellett volna elhagynia a helyszínt, főnöke ezért már három héttel korábban is kissé kelletlenül fogadta a hírt, de végül persze bólintott: a kegyelet az kegyelet, nincs mit tenni.

A kocsiból még egy kísérletet tett, saját mobiltelefonját előkotorva táskájából, újra az asszonyt hívta, hogy egyeztesse vele a karácsonyesti menetrendet. Ismét csak a hangposta jelentkezett, s ezúttal már kissé türelmetlen üzenetet hagyott.

Az Óbudai temető főbejáratánál azt mondták, nyugodtan guruljon beljebb, a szóratásos temetések parkjáiig jócskán kell mennie még. Háromnegyed négyet mutatott a műszerfal az óra; tizenöt perce volt, hogy odaérjen. Nem akarta felverni a temető csendjét a gépkocsi zajával, otromba dolognak tartotta volna, hogy a sírok között autózzon, ezért inkább visszatolatott a kapu előtti parkolóba, és gyalog indult el. A végén kissé loholnia kellett, mert valóban messze esett a parcella, de négy előtt egy perccel ott állt az épület előtt, ahol már várták.

A fekete egyenruhás szertartásvezető az elhunyt nevét tudakolta, segítőtje kiszáratva hozta az urnát, mire az első a jobbját nyújtotta és őszinte részvétét fejezte ki. Az őszinte kissé túlzás volt, gondolta magában, miközben kezét szorította vele. Hátrébb kellett lépniük. A segéd a virágágyásokkal szegélyezett, négyzet alakú gyepszőnyeg közepére ment, és az urnát az ott felmeredő oszlop tetejére erősítette.

Míg társa dolgozott, a szertartásvezető a füves részen kívülre tessékelte, és bár ő egy szót sem szólt, egy mozdulatot nem tett, ami arra utalhatott volna, hogy sürgetné az eseményeket, türelemre intette. Amikor egyedül maradt, és farkasszemet nézett a tőle

jó húsz méterre lévő szürke urnával, megborzongott. Toporgott, elfordult, majd újra odavonzotta figyelmét a készülődés. Fázósan dörzsölte nyakához kabátja összehúzott gallérját.

Mindig irtózott a temetésektől. Képtelen volt az élet részének tekinteni a halált. Amikor szülei annak idején arról vitatkoztak, hogyan temetkezzenek, ő mindig kellenül állt hozzá, s olykor félbeszakította az egyébként nem is mindig szomorú diskurzust. Kamaszkorától kezdve egyre indulatosabban reagált, ha szóba hozták előtte a témát. Azt kérdezte ilyenkor, muszáj-e erről társalogni, máskor meg azt, vajon szándékosan irányítják-e erre a beszélgetést, csak hogy idegesítsék őt. Később előfordult, hogy némán kivonult a szobából, ha erre terelődött a szó.

Igenis szembe kell nézni a halállal, vélekedett az apja. Készülnie kell rá az embernek, aki csak akkor lehet nyugodt, ha élete minden percében úgy távozzon, hogy nem hagyott befejezetlen ügyeket maga után. S tovább folytatta a vitát feleségével, az ő anyjával, aki ragaszkodott ahhoz, hogy hamvasszák, ha eljön az ideje, őt ne fálják fel a bogarak, és különösképpen a kukacok ne férjenek hozzá, melyeknek már a látványától is undorodott. Apja, aki akkor már valamivel nyíltabban beszélt volna zsidóságról, átnyúlt az asztal fölé, megfogta anyja kezét, és fejét tűnődve oldalra biccentve, kissé hunyorogva csupán annyit mondott, mégiscsak furcsa, hogy egy zsidó Auschwitz után önként válassza a krematóriumot. Anyja csak legyintett: Porból lettünk, porrá leszünk, a kukacokat mindenesetre el kell kerülni. Később, amikor ő már egyetemre járt, és apja beleszikkadt, hogy csak úgy nyugodhat majd egyszer felesége mellett, ha, mint mondta mindig kis mosollyal, maga is postaládába téteti magát, már csak azzal tudta felheccelni a fiát, hogy a biztonság kedvéért előre renndezi a számlát, kifizeti az urnákat és megváltja a helyet a Farkasréti temető falában, mert nem bízik az ő ügyintézésében.

Évtizedek távolából emlékezve, ugyanúgy összeszorult a torka, mint akkor, mert saját fájdmán túl, a gúnyos megjegyzés mögött megérezte a valódi félelmet a végső bizonytalantól.

Sajnálta apját szorongása miatt, amit, óva atyai tekintélyét, rossz viccel próbált elplezni, és őszintén fájt neki a ki nem mondott lebecsülés, hogy szerinte nem lesz képes méltón helyállni ott és akkor, ahol és amikor talán élete legszentebb kötelességét teljesíti az ember. Fogalma nem volt egyébként semmiféle szentségről, minden vallást egyaránt távol érzett magától, a végtisztesség aktusát mégis valamiféle szentséggel ruházta fel önmagában, noha nem tudta volna megfogalmazni, miért és miképp gondolja mindezt.

Ahogy önállósodni kezdett, és a saját lábára állt, mindenesetre gyakran volt része ilyen és ehhez hasonló megjegyzésekben. Később jött rá, hogy mindez arról a szülői tanácsalanságról és szorongásról árulkodik, hogyan is viszonyuljanak egy szem fiukhoz, aki már nem gyerek, nem szorul támogatásukra, egyenrangú partner, nem függ tőlük, sőt előbb-utóbb ő maga lehet támaszuk. Ezt a gondolatot, jött rá évekkkel később, szintén nem lehet egykönnyen elviselni. Mindig kínosan igyekezett, hogy a saját fiával kapcsolatban ne essen ebbe a hibába, és úgy érezte, nem is vallott kudarcot. Ebben nem.

Eszébe jutott tönkrement házassága, és nyomban ezután a délben kapott e-mail. Ugyan mit válaszolhatna rá? Hogy a huszadik század végén mégiscsak marhaság ez a nevetségesen ósdi törzsiség, különösen olyasvalakinek az esetében, aki saját jogon máshová is tartozik? Pláne Amerikában, ahol aztán senkire nem ütnek billogot; sen-

kire rá nem erőszakolják, hogy az legyen, ami nem óhajt lenni. Ezért fogadta végül is bizonyos örömmel, de legalábbis megnyugvással fia bostoni ösztöndíját, bár a szíve belesajdult, hogy így, az elkövetkező nem is olyan rövid időben, évente mindössze egyszer, legfeljebb kétszer látja. Am a levél tanúsága szerint hiába Amerika, hiába a tökéletes szabadság, hiába, hogy nincs semmiféle kényszer, nem dörgölik az orra alá, hogy nem lehet más, csak az, aminek született, ő maga veti a szemére, hogy nem zárta gettóba. Talajgyökér, a vér szava, eredetmítosz! Ez nem az a sors, amit Andrásnak elgondolt, még ha itt, a Balkán nyugati részén most megint ez a divat, akkor sem.

Megzavarták az elmélkedésben. A szertartásvezető már másodszor köszörülte a torját, mire kissé összerezett. Feleszmélt, észrevette, hogy rá várnak, és intett, hogy kezdhetik.

Verdi Requiemjének akkordjai törtek elő kissé recsegve a ház bejárata fölé függesztett hangszóróból, de ez sem tudta elnyomni azt a rémisztő, daráló zörgésére emlékeztető zajt, ami az urna felől hallatszott. Ha nem tudta volna, hogy az edényben csupán hamu van, semmi más, csontok őrlésének hangjait vélte volna kihallani a vezetékben nyomuló bugyborgásból. A gondolatra végigfutott a hátán a hideg, de a következő pillanatban vékony vízsugár lövellt felfelé az urna tetejéből, majd oldalirányba is spriccelni kezdett a víz, s ahogy a zene drámai dallamaira szökőkútszerűen kiteljesedett a jelenség, a rémisztő zöreje elcsitult.

Egy perc telt el, vagy tíz, amíg az utolsó, vékony vízsugár is lassan lekonyult, nem tudta volna megmondani. Meredten állt, megilletődve, csak akkor kapott észbe, amikor a szertartásvezető és társa kissé tolakodóan ismét hozzá lépett, hogy kondoleáljon. Zakója belső zsebébe nyúlt levéltárcájáért, előkotort két darab ezrest, és köszönettel átnyújtotta. Egy perccel később már nem látta sem őket, sem az urnát.

Csak akkor jutott eszébe a nagynéni, amikor magára maradt. Az urna látványa egészen addig blokkolta emlékezetét. Jóval idősebb volt az anyjánál, mégis ő maradt utoljára a családban a maga nemzedékéből, annak ellenére, hogy jó tizenöt éve halni készült. Hetente egyszer felhívta, majd azután, hogy elvált, kéthavonta meglátogatta az özvegyasszonyt, aki utolsó éveire teljesen szenilissé vált, és úgy beszélt neki bergenseni élményeiről, mintha nemcsak ő töltött volna ott közel nyolc hónapot, hanem a nála negyven évvel fiatalabb, már a háború után született unokaöccse is. Emlékszel? kérdezett rá egy-egy epizódnál többször is.

Hiába próbálta eleinte visszaterelni az idős hölgyet a való világ koordinátái közé, fokozatosan rá kellett jönnie, hogy mindkettejüknek egyszerűbb, ha sűrűn bólogat, és ráhagyja képzelgéseit. Nagynénje korábban soha nem beszélt a deportálásról, csak most, amikor már nem tudta kontrollálni mondandóját; helyszínek, események, személyek és időpontok keveredtek szürreális elbeszéléseiben, de mindig a láger jelent meg emlékezéseinek keretként vagy végső színtereként; mindig ide lyukadt ki zavaros történeteik során, s itt végül mindig abba is maradt beszélgetésük, mintha onnantól fogva semmi nem történt volna vele több mint ötven éven át. A világ egyébként számára a bergenseni utazással nem csupán időben, de térben is véget ért; visszaérkezése után többé nem ült vonatra és nem hagyta el Budapestet, ahová a háború után költözött.

Bár sajnálta és segítette, nem tudta szeretni az anyjáról hagyatékként rámaradt idős rokont, emiatt viszont gyakran büntudatot érzett, és lelkiismeret-furdalása volt amiatt is, hogy megkönnyebbült, amikor a nyolcvankilenc éves asszony három héttel korábban egyik reggel nem ébredt fel. Könnyű halál egy nehéz élet jutalmaként, gondolta

akkor, néhány órával azután, hogy a bejárónő értesítette őt. Amikor kifelé ballagott a sírkertből, úgy érezte, a maga részéről mindent megtett, hogy nagynénje utolsó hónapjaiban ne érezze a magányt, s hogy végakarata szerint nyugodjon, ezért ő is megnyugodhat. Tudta jól, miért akarja ilyen sietősen elvégezni az előbb vagy utóbb mindig elkerülhetetlen számvetést. Most, ennyi idő múltán sem hagyta nyugodni az a végrendelet, aminek záradékában apja, anyjával hozott közös döntéséről értesítette, miszerint nem akarják terhelni őt *azután* sem, ezért a későbbi lelkiismeret-furdalásokat megelőzendő, s mivel az urnák amúgysem kívánnak gondozást, megtiltják neki a rendszeres temetőlátogatást, legfeljebb háromévente egyszer igénylik a kegyeletes aktust, első alkalommal unokájuk nagykorúvá válása idején. A mondatokat átszötte apja iróniája. Szülei egyidősek voltak, anyja hetvenhárom évesen halt meg, apja fél évig kínlódott egyedül, búskomorságtól letaglózva, azután feladta. Nem volt hajlandó hozzájuk költözni, inkább halálba szenvedte magát.

Képtelen volt megbocsátani nekik jónéhány évvel korábban kelt végakarataikat, amiben apjának még arra vonatkozó, szellemeskedő tanácsai is szerepeltek, hogyan gazdálkodjon a hagyatékkal: a hatalmas körúti lakással, a balatoni villával, némi családi ékszerrel, és az utolsó években, apránként, egy bécsi és egy zürichi bankban elhelyezett készpénzzel.

Apja nem kívánt a textiliparral foglalkozni, amire a családi hagyomány predestinálta volna; bankár akart lenni már a háború előtt, de ezerkilencszáznyvenkilencetől kezdve nyugdíjazásáig csak a Pénzügyi Központban dolgozhatott; ott ismerkedett meg feleségével is. Soha nem tudta túltenni magát azon, hogy a nácik után a kommunisták is elvették, ami addigra még a családi vagyontól megmaradt. Ezerkilencszáznyolcvankilenc után sem bízott a jövőben, évente kétszer csak azért utaztak, hogy amijük volt, illetve, ahogy ő mondta: amijük még megmaradt, biztonságba helyezték. Ezzel szemben fia elégtételt érzett, hogy ahhoz a pénzhez azóta sem kellett hozzányúlania, csak az fájt neki, hogy mindezt ők már nem tudhatják.

Amikor annak idején a végrendeletet újra és újra elolvastva, sápadtan előadta feleségének, mi szerepel a szinte teljesen egyforma méretű, nyomtatott betűkkel, kézzel írott lapokon, és az asszony csendben megjegyezte, hogy szülei még haláluk után is gondoskodnak róla, mert ő negyvennégy évesen is egy nagy gyerek, majd odalépett hozzá, és a nyakát átfogva, vigasztalóan a mellére hajtotta fejét, akkor érezte, hogy végképp megpattan benne valami. Lefejtette magáról a nő karját, aki azt hitte, hogy a gyász miatt levert és zárkózott, pedig neki akkor és ott telt be a pohár. Hogy még ekkor is, ebben a helyzetben is csak azt szajkózza, amit állandóan, olykor anyjával, apjával összemosolyogva közösen vagdostak a fejéhez. Elviselhetetlennek érezte mindig, hogy felesége, aki korán elárvult, beépülve a családjába, olykor nyíltan, többnyire alig észrevehetően, de következetesen szülei oldalára állt ebben az évtizedek óta zajló konfliktusban. Ezért is szerették mindig a „fess tornatanárnőt”, aki „olyan slágfertig”, és „szerencsésen kiegészíti” őt. Rühellte ezeket a mondatokat, rühellte, hogy hülyének nézik, és utálta, hogy olyan cinkosan tudott egymásra nevetni anyja és felesége, apja pedig sokatmondóan bólogatott, elismerően pislogva hatalmas természetéhez képest mulatságosan apró szemével menye felé.

Egyedül akart maradni, emlékezett vissza egészen élesen és tisztán; teljesen egyedül, vállalva ennek valamennyi nehézségét. Meg kellett halniuk, hogy el tudjon válni a feleségtől, harapott ajkába a temető kapuján kilépve.

Kabátzsebéből előhúzta a telefont és az asszonyt hívta. Kellően lecsillapodott ahhoz, hogy normális hangon tudjon vele beszélni, de sem otthon, sem a mobilszámán nem jelentkezett. Amikor a hangposta szignálját meghallotta, dühbe gurult és fogai között sziszegve káromkodott. Megfordult a fejében, hogy nem vár karácsonyig, hanem még aznap felugrik hozzá, esetleg mégis elújságolja valamiképpen a fiuk levelét, a nagynéni temetését, isznak egy kávé, s ha kellő ideig sikerül nem veszekedniük, miközben beszélgetnek, Anikó összeüt valami vacsorát. Netán ott marad éjszakára is.

A terv persze így dugába dőlt, s ez még jobban elkedvetlenítette. Két nap volt hátra karácsonyig. A hét végére nem akadt különösebb programja, egészen pontosan semmilyen ötlete nem volt, mivel üsse agyon az időt. Évutó lévén, sürgős munkát nem talált, amit hazavihetett volna, társasági meghívás sem esett erre a hétvégére, harmadiknak pedig egyik baráti házaspár nyakába sem kívánt akaszkodni szombat estére. A válasz után már jónéhány hétvége ment tönkre így, és bár meghívói sosem mutatták, feltételezte, hogy azok sem érezték túl jól magukat ilyen alkalmakkor. Mindössze az aranyvasárnap kínált némi lehetőséget. Eredetileg azt tervezte, hogy ajándékot vásárol Anikónak, amit másnap este, de legrosszabb esetben délelőtt, egy presszóban átadhat neki, amikor ő is átveszi majd a maga ajándékát. Ebben soha nem volt nagy fantáziája az asszonnak; olykor egy elegánsabb nyakkendőt, máskor egy képzőművészeti albumot, vagy egy klasszikus CD-t bontogathatott ki a díszes csomagolópapírból, mert Anikó a külsőségekre mindig is adott.

A karácsonyok voltak számára a legnehezebbek, ha nem az ezúttal is tervezgetett módon zajlott az este. Aktuális barátnőjével ugyan megajándékozták egymást, és ha a hölgy nem volt férjnél s nem kellett rokonokat látogatnia, éppúgy egész nap nála volt és a konyhában sürgölődött, mint Anikó tette régebben, s valamiféle családi hangulatot csempészhetett a bejárónő által rendben tartott, ám alapvetően mégiscsak kissé kopár lakásba, de ez mégsem tudta pótolni a régi karácsonyokat. Az elmúlt hetekben azonban semmi nem mutatott arra, hogy ne együtt ünnepelnének, igaz, konkrétan nem is beszéltek róla.

Vaksötét volt, amikor beszállt a kocsiba. Mindig is utálta a telet, a délutántól dél-élelőtti éjszakákat, a fény hiányát, ami, úgy vette észre, közvetlenül befolyásolja hangulatát. Egy-egy téli napon, amikor meglepetésszerűen mégis kisütött a nap, egészen felvillanyozódott, arcát a sugarak felé fordította, és mintha fotocellái lennének, akár a növényeknek, szaporán gyűjtötte, szinte habzsolta a fényt, akárha e pár óra, vagy csupán néhány perc emléket ugyanúgy elraktározhatná sejtjeiben, mint azok a klorofil. Ezen a télen, december eleje óta egyetlen ilyen nap se volt. Amióta megtehetette volna, minden ősszel elhatározta, hogy megfelel a sötét és hideg hónapokat valami egzotikus utazással, ám végül mindig meghiusult az elhatározása. Nyáron valahogy minden könnyebben működött, de ilyenájt hol egy szakítás, hol egy bimbózó új kapcsolat reménye akadályozta meg, hogy nekivágjon, volt feleségével pedig úgy érezte, hogy képtelen lenne egy egész hetet összezárva eltölteni.

Nem volt hová sietnie, mégis idegesítette, hogy az esti csúcsforgalom miatt lépésben halad a kocsisor. Több mint fél órába telt, amíg hazaért. A Körúton persze nem talált parkolóhelyet, be kellett fordulnia a Dob utcába, ahol végre megállhatott.

Akkor ment vissza a Falk Miksa utcából szülei megüresedett, háromszobás lakásába, amikor a válás procedúrája lezajlott. Évek óta tovább akart költözni innen, Budára, csak képtelen volt rászanni magát a lakáscserével járó, számtalan elháríthatatlan

tennivalóra. A három szobából kettőt lakott, a harmadikban fia holmijai voltak, aki a nyári szünetekben lakott hol itt, hol az anyjánál.

Az előszobában ledobta a táskáját, és úgy ahogy volt, kabátban csörtetett be a nappaliba. Mintha megérezte volna, a telefonon vörösen villogó jel tudatta, hogy üzenet várja.

Az asszony hangján érezni lehetett a zavartságot. Pontosán tudta, mit jelent a közös karácsony, aminek intimitása néhány órára vagy akár napra is képes volt csökkenti a közöttük lévő távolságot, ezért az egyszerű bejelentés határozottsága mögött képmutatás rejtőzött. Tömören közölte, hogy elutazik az ünnepre, s ha visszajön, majd ő jelentkezik. Mintha előre, pontosan kitalálta volna a szavak egymásutánját. Amikor befejezte, a kazettán tisztán hallatszott, hogy nyelt egyet. Lélegzetvételnél szünet után, némileg mentegetőzve fűzte hozzá a mondottakhoz, hogy egészen mostanáig nem volt biztos az út, ezért is nem szólt róla korábban. Az utolsó mondatok spontaneitásához már nem fért kétség. Mielőtt letette a kagylót, erőltetett vidámsággal boldog karácsonyt kívánt.

Tudta, érezte, hogy valami készül, különben Anikó nem kapcsolta volna ki a mobiltelefon. Nyilván nem egyedül utazott el, ezt sem volt nehéz kikövetkeztetnie. Nem volt már féltékeny, csak sértett és dühös. Persze nem ez volt az első alkalom, hogy a válasz óta akár a nőnek, akár neki akadt valakije, azt viszont bántónak érezte, hogy az asszony nem jelezte időben előre, hogy az idén lóttak a közös karácsonynak. Nyilván tartott a kérdezősködéstől, zökkent le még mindig nagykabátban az állólámpa és a telefon melletti füles karosszékbe, amiben nyugdíjas apja szunyókált mindig ebéd után, merthogy „az ember napközben nem fekszik le.”

Az agyonhasznált, nem is különösen értékes darabok közül néhányat kicserélt, ám még mindig a vastag, vörös tónusú, port nyeldekű perzsaszőnyegek, oroszlánlábás, súlyos ónémet bútorok uralták a teret, és a plafontól a földig érő, aranyszegélyű, bordó brokátfüggöny a háromszárnyú ablak előtt, ami, bár csak félig takarta az üveget, nappal sem engedett be elegendő fényt a szoba belső felébe. Hiába kapcsolta fel a nyolckarú, kovácsoltvas csillárt, a hatalmas térben az sem adott kellő világosságot. Tudta, csak egy új lakást lesz képes berendezni alapvetően egységes stílusú bútorokkal, több, derűsebb hangulatot biztosító helyi fényforrással, ám hogy lesz-e ereje szabadulni a családi ereklyéktől, abban nem volt biztos.

Úgy ült ott, mint aki indulásra készen, perceken belül ígért telefonhívásra vár, csak hogy nem volt semmiféle ígélet, semmiféle hívás, és legnagyobb bánatára sehová nem kellett indulnia. Hirtelen felpattant, kisetett az előszobába, és az aktatáskájával tért vissza. Előhalászta telefonregiszterét, és lapozgatni kezdett benne. Kinézett egy nevet és a hozzá tartozó számot, de az illető hölgy, aki egy korábbi partnercégnél dolgozott, nem volt odahaza, a válaszoló férfihang pedig nem sok jót jósolt, ezért hívása tárgyában nem hagyott üzenetet. A következő próbálkozás is hiábavalónak bizonyult. Tízpercnyi beszélgetés után derült csak ki, hogy rosszul kalkulált, és a tenisz-edzésről ismert ügyvédnőnél, a barátságos csevegés ellenére nincsenek esélyei, mert ahogy az esetleges randevúra terelődött a szó, a vonal másik végén gúnyos kacagás volt a válasz, és az a durva hasonlat is elhangzott, hogy a hívott fél nem kesztyű, amit akármikor fel lehet húzni, majd akár hónapokra eldobni. A végén még elnézést is kellett kérnie a zaklatásért.

A V betűhöz lapozott. Vadas Zsuzsának hívták azt a kolléganőjét, akivel a délutáni fogadáson mindössze néhány szót váltott, vele közel egy időben vált el, és régebben,

egy ideig egymásra jártak. Negyvenkét éves volt, kissé már elvirágzott szépség, aki azonban hangsúlyozott nőiességével, olykor kihívó viselkedésével, extravagáns öltözködésével még mindig magára tudta vonni a férfiak figyelmét, így többek között az övét is. Bár délután elhárította a hosszabb eszmecsere, azt pontosan átlátta, a nő keresi az alkalmat, hogy a közelében legyen; hogy éreztesse, hiányzik neki a régebbi, intim viszony. Mélyen dekoltált blézere alatt, melynek színe finoman harmonizált szoláriumozott bőre és füle mögé fésült, melírozott haja színével, látszólag nem viselt semmit, miniszoknyája pedig érvényesülni hagyta füstszínű nejlonharisnyába bújtatott, még mindig első osztályú lábait. Közepes termetű volt, teltkarcsú, de fürge mozgású. Ajkát mindig olyan kislányosan tudta beharapni, és mindig olyan izgatottan pislogott, ha valami sikamlós téma került szóba, mintha valóban zavarba jött volna tőle.

Szinte látta maga előtt a nőt, amint az felvette a kagylót és a hangjában meglepetés érződött. Nincs-e kedve együtt vacsorázni, kérdezte tőle minden kertetelés nélkül. Nem számított rá, hogy épp ő telefonál, mondta a nő őszinte bizonytalansággal, de nem elutasítván. Már levetkőzött, fűzte hozzá kiszáradt, s ebből arra következtetett, hogy menni fog a dolog, csak kissé kéreti magát a másik, ahogy illik, sőt éppenséggel ezzel akarja felcsigázni érdeklődését, netán érzékeltetni a találkozó jelentőségét. Annál jobb, felelte, akkor máris indul. A nő felnevetett. Na persze, mondta jellegetesen elnyújtott, éneklő hangján, amiből pontosan kitetszett, hogy tudja, mire megy ki a játék, kihallja ő az irónia mögül a valódi szándékot, de a konvenció és a játék megkerülhetetlen szabályai miatt ő sem eshet ki szerepéből. Majd sóhajtott egyet, és megkérdezte, hogy hol találkozzanak.

Túl könnyen ment, túl simán, gondolta, miután letette a telefont, és egy pillanatra, egyetlen röpké pillanatra az is átsuhant az agyán, hogy lemondja a randevút. Azután ő is sóhajtott, még egyszer tárcsázott és vendéglői asztalt foglaltatott. Felállt, kibújt a kabátjából, öltönyét a kétajtós ruhásszekrénybe akasztotta, egyúttal levett a polcra egy sötétkék inget, kiválasztott egy fekete szövetnadrágot és egy sűrű, halszállás tweedzakót.

Zuhanyozott, és a Calvin Klein Eternity feliratú üvegcséből, amit tavaly karácsonyra kapott Anikótól, parfümöt szórt a nyakára, némi tanakodás után ágyékára is, majd kissé túlzónak találva az illatfelhőt, nedves törülközővel dörgölte le a kesernyés kölni egy részét. A tükör előtt hosszasan igazgatta egy makacsul oldalra elálló hajtincset, amit nem sikerült lefésülnie, és idegesen nyomogatta a homlokán minduntalan lüktető éret. Úgy döntött, hogy nem borotválkozik, jól áll neki a borosta, és ha fogait összeszorítja, megfeszülő arcizma is férfias benyomást kelt.

Az évek során megszokta külsejét, megtanult együtt élni az öregedés sorra kimutató jeleivel, melyeknek csupán egy része volt mások számára is jól látható. Csak a halántékánál őszült, és a szája körül voltak mélyebb ráncok. Amennyire vissza tudott emlékezni, szeme sarkában a szarkalábak már az egyetem vége felé jelentkeztek, és annakidején, hülye fejfelé még büszke is volt rájuk. Persze akkor is úgy gondolta, ezzel férfiasabb benyomást kelt, mondhatni, lányosan törekeny arca. Vonásai még mindig arra a kamaszra emlékeztették, akit annak idején váratlanul kezdett el foglalkoztatni külseje számos tökéletlensége. Vékony volt és maradt, mindig szüksége volt a jól szabott zakók válltömegeire.

Egy dolog miatt sohasem panaszkodhatott a feleségére. Bár az asszony teste, életének ötödik évtizedében is hibátlan volt mondható, házasságuk alatt egyetlen tapintatlan megjegyzést sem tett az ő sportosnak aligha nevezhető alakjára. Ha gondolta is,

soha nem adott hangot bírálatának. Megismerkedésük előtt nemigen volt egyiküknek se komolyabb kapcsolata mással, és ő csak utóbb jött rá: ha odáig eljutott egy nővel, hogy meztelenül állnak egymással szemben, véznasága már nem jelent akadályt. Néha eltűnődött, vajon ha húszévesen is tisztában van ezzel, másként alakult volna-e az élete.

Ideges, vibráló tekintetet látott a tükörben. Az ő meleg, szomorú, barna zsidószei, mondta egyszer Anikó már a válás után. Több mint két évtizedes együttlét során soha nem aposztrofálta így, ezért mellbevágta a kijelentés, holott egy gyengéd pillanatban hangozott el, s a rossz szándék gyanújának árnyéka sem vetődhetett rá. Zavarba jött, tán el is fordult egy pillanatra. Ha a reggeli borotválkozásakor, vagy fogmosás után olykor vérző ínyét vizsgálgatva belenézett a tükörbe, magától észébe nem jutott volna, hogy egy zsidóval néz farkasszemet. Hosszas vizsgálódás után sem látott szerencsére feltűnően szemita vonásokat ábrázatán.

Hideg volt az este, sálát, sapkát pedig gyerekkora óta nem viselt. Autóval ment a Károly körút és a Rákóczi út sarkára. A kapucsengővel jelzett egy hosszút és egy rövidet, ahogy megbeszélték, de öt percbe is beletelt, míg a nő leért a másodikról.

A nemrég nyílt Művészinásban foglalt asztalt a Deák téren. Úgy remélte, a gyertyafény és a halk zene megteszi hatását.

Partnere meglepően szolidan öltözött ezúttal. Rozsdabarna csizmát, bokáig érő, mogyoróbarna szoknyát, fehér vászoninget, s a szoknyához hasonló színű, kötött kardigánt viselt, nyakában tigrismintás, drapp selyemsállal. Széles karimájú kalapja volt hivatva kissé megbolondítani egyébként visszafogott ruházatát, amitől azonban, arra való hivatkozással, hogy nem látja az arcát, némi kérésekre hajlandó volt megválni a vacsora idejére. Kicsit nyafogott, hogy fogyókúrázik, ezért csak egy salátátalát kér, de közben megivott két Camparit szódával, ő pedig roston sült csirkemellet rendelt.

Miközben turkált a tányérján, arra gondolt, hogy a kései ebédként délután fogyasztott szendvicsek miatt nem éhes. Félretolta a húst, és szórakozottan lögyölte poharában a frissen facsart narancslében olvadozó jégkockákat, miközben zsongó fejjel hallgatta a nő szüntelen fecsegését. Munkahelyi pletykák, a gyerek iskolai zúrjai, a fiókjában megtalált marihuánás cigaretták, volt férjével zajló örök konfliktusai; úgy öltötte egymásba a témákat, hogy monológját félbe nem lehetett szakítani. Csak akkor koncentrált kissé jobban a panaszáradatra, amikor az asszony fiával kapcsolatos nehézségeit ecsetelte igen érzékletesen, hogy úgy érzi, a gyerek elidegenedett tőle, jószerevével kezelhetetlen, pedig mindent megpróbált: szigort éppúgy mint engedékenységet, tiltást és célprémiumot, teljes zsebpénzmegvonástól ausztráliai nyaralással való kecsgetetésig. A lelkét kiteszi azért a kölyökért, de a kurvapeccér apja hatása érződik csak a rövidesen érettségiző fiún, aki dafke is küld neki pénzt, vagy havonta kiviszi magához Bécsbe, hogy együtt szórakozzanak és teljesen elrontsa a gyereket, akin persze így semmilyen nevelés nem fog.

Attól a tényről, hogy más is hozzá hasonlóan nehéz cipőben jár, felvidult, és monoton bólogatását megszakítva önkéntelenül el is mosolyodott. Áthajolt az asztalon, és végigsimított a kipirult asszony arcán. Az félreértette, és a részvevő együttérzés gesztusának vélt a mozdulatot, lendületesen taglalta tovább problémáit.

Nem ez volt az első tönkrement kapcsolat az általa ismert párok között, ahol a gyerek valaha vágyott célból egymás zsarolása, vagy csupán az öncélú bosszú aljas eszközévé vált. Az jutott észébe, vajon ők hogyan tudták volna mindezt megoldani;

lett volna-e bennük elegendő emberség civilizáltan, a gyerek érdekeit szem előtt tartva viselkedni, ha arra kerül a sor. Hálát kell adnia a sorsnak, gondolta, hogy képesek voltak kivárni, míg a fiuk nagykorú lett, és maga vágta szét a gordiuszi csomót azzal, hogy elment. Utolsó közös éveik persze idegőrlőek voltak, mert összezárva, titokban gyilkolták egymást, Andrást lehetőleg megkímélve viszályaiktól.

Lehet, hogy a füvet is ő veszi neki, s a végén még narkózt csinál a gyerekből, magyarázta széles gesztusokkal a nő. Figyelsz te rám egyáltalán? kérdezte felcsattanó hangon, mire összerezett és bólogatni kezdett. Néhányan a szomszédos asztaloktól is feléjük fordultak. Az ajkára tette mutatóujját, jelezve, hogy kissé halkabban kellene folytatniuk a diskurzust. Az asszony suttogóra fogta hangját, úgy folytatta: Legalább csinálj úgy, mintha nemcsak a testem érdekelne.

Az volt a különös, hogy bár meg is sértődhetett volna, egyáltalán nem úgy tűnt, mint aki valóban zokon veszi, hogy a férfi figyelme elkalandozott. Miközben szemrehányóan beszélt, gúnyos mosolya kihívóvá vált, mint aki maga is tudja, sőt valami-képpen természetesnek is veszi, hogy a másik nem igazán kíváncsi arra, amiről beszél, csak elviseli, hogy céljához érjen.

Nem tudott mit válaszolni az asszonynak, csak a fejét rázta, hogy nem, ő igazán nem így gondolkodik, ám közben izgatta, hogy partnere átlát rajta, mégsem játssza meg magát, nem háborodik fel, és nem utasítja vissza közeledését. A kis intermezzo mindenesetre kizökkentette a nőt szerteágazó monológjából, és ő hiába próbált azután már erejét összeszedve őszintén érdeklődni, minden mondatára csipkelődés volt a válasz. A csevegés elakadt.

Nem indulunk lassan? kérdezte a tőle telhető legsimulékonyabb hangon, hogy legalább valamit megmentsen a hangulat maradékából, és ismét végigsimított asztaltársa ujjain, melyet gyöngyházzsínűre lakkozott, keskenyre és hegyesre nyírt körmei voltak hivatottak kecsessé hosszítani, de gyengéden kérdő és kérlelő tekintetere fáradt pragmatizmus felelt: Csak hozzád mehetünk, nálam ott a gyerek.

A vendéglőből kilépve, kissé megenyhülve egymásba karoltak, úgy sétáltak vissza az autóhoz. A Dob utcába befordulva hajtott a Körút felé, amikor a Kazinczy utca kereszteződésében, felperdülő karimájú kalapban, sietős lépteiktől meglibbenő pajeszú, kaftános haszidok szaladtak át a hirtelen felbukkanó kocsni előtt a túloldalra. Az utolsó pillanatban fékezett az árkádok alól váratlanul kilépő gyalogosok láttán. Mindketten előre zökkentek, s amikor ismét gázt adott, hogy a motor le ne fulladjon, az üléshez préselődtek. Ahogy blokkolt, azután meglódult az autó, reflexszerűen utasa elé kapta a kezét, majd a combjára eresztette, hogy megnyugtassa. Nem tudta hányadán állnak, ezért az óvó mozdulatban valóban nem volt több, ám a nő combja közé zárta ujjait, és végigsimított kézfejen. Jólesett a cirógatás, melegség öntötte el, s mire a Körút sarkára értek, szívdobogása is lecsillapodott. Borzalmas, dohogta kényszeredetten, míg a lámpánál várakoztak, a huszadik század végén ilyen maskarát hordani. Az emberben a mosdatlanság benyomását keltik.

Bólogatásra számított, de egyetértés helyett az asszony a fejét rázta: Ezek legalább hisznek valamiben. És van tartásuk. Sőhajtott, azután, mint aki eldöntötte, hogy ha megszólalt, akkor már mindegy, folytatta: Azt még csak megbocsátotta anyámnak a család, hogy ezerkilencszázötvenben belépett a pártba, de azt már nem, hogy utána hozzámment az apámhoz, aki persze éppúgy nem volt már keresztény, ahogy az anyám sem volt már zsidó. Elmélázott. Talán ezért mentem hozzá én is egy gójhöz. Ugy kell nekem.

A kibukó vallomás hallatán elképedt. A balesetveszély másodperceiben viszonylag higgadt tudott maradni, most azonban egy pillanat alatt megizzadt a tenyere a volánon. Eszébe nem jutott volna, hogy az általa jó öt éve ismert, mindig szokított hajú, kihívó viselkedésű, éles nyelvű kolléganő zsidó lenne, igaz, nem is gondolkodott ezen soha, ahogyan az is elképesztette, róla honnan tudja ugyanezt. Mert abból a rohamból, ahogy fél perc alatt kitergette családtörténetét, nem következethetett egyébre, mint hogy a másik pontosan tudja, előtte őszinte lehet. Kiszáradt a torka, és érezte, hogy lüktet a halántéka. Képtelen volt bármit is mondani, csak meredt előre, ahogy a Körúton áthajtott.

Őszintén megdöbbenette a felfedezés és a lelepleztetés, ő legalábbis így élte át a történeteket. Soha nem firtatta más származását. Magától értetődő intimitásnak tartotta ennek részleteit, és nemcsak tapintatból került el e témát, nem is érdekelte őt a genealógia. Pusztán annak alapján ítelt emberek felől, amit a velük kialakult viszonyban tapasztalt.

Nemcsak a frissen közölt tény lepte meg, hanem az a visszafogott, lakonikus tömörségű stílus is, ahogy történetét cifrázás nélkül, egy pillanat alatt adta tudtára a felszínesnek és fecsegőnek ismert kolléganő. Ugy érezte magát, mint akit olyan titokba avattak be, amit a legkevésbé sem kívánt megtudni. Kínos volt számára e cinkosság.

Miután leparkolt, még mindig nem szólalt meg, csak igyekezett részvevő arcot vágni. Valamit megintcsak elronthatott, gondolta, mert az asszony, akit a mellettük elhaladó autók reflektorainak bevágó fényében most idősebbnek látott, szomorkás mosollyal nézett vissza rá, és ismét szabadkozni kezdett. Tudja, hogy sokat beszél, és nyilván unja már, mondta sóhajtva, s amikor válaszképpen a férfi átölelte volna a vállát, hogy ha már szóban nem tud támaszt nyújtani, legalább egy gesztust tegyen, a nő ezt is félreértette, eltolta magától és megfricskázta az orrát. Azt is tudja, hogy nem lelkizni indultak, de talán menjenek fel a lakásba, kocsiban azért mégse akar, ahhoz kicsit forgalmas ez a hely, és ő is kényelmesebb már annál, magyarázta maradék rátartiságával.

A lakásban néhány percnyi ténfergés, italkínálgatás, lemezkeresgélés, kissé feszen-gős terepszemle után a nappali kanapéján kötöttek ki. Még anyja rendszeresített egy sötétbarnára pácolt polcot a bordó bársonnyal bevont, széles ülőalkalmatosság fölött, ahonnan buja futónövények: páfrány, hibiszkusz, filodendron kígyóztak alá valódi trópusi hangulatot csempészve a lakás e szegletébe. A menetrendszerűen, heti egy alkalommal érkező bejárónő gondoskodása jóvoltából a zöldek túléltek a ridegtartást, amiben két takarítás között részük volt. A lakás egyetlen valóban meleg, hangulatos pontja volt ez, s a házigazda tanácstalanságában épp e növényekről kezdett beszélni, mennyire hangulatossá tudják varázsolni az ember környezetét. Maga is csodálkozott, hogy ez jutott eszébe, és miközben beszélt is érezte, milyen abszurd az egész, de vendége érdeklődését láthatóan felkeltette a téma, lelkesen figyelt, mosolygott és bólogatott.

Bár Vadas Zsuzsa nem először járt nála, neki mégis nehezebbre esett, hogy ráhangolódjon az elkövetkezőkre. Máskor, mással pont az okozott gondot, hogyan jussanak el az ágyig, most épp az ellenkezője: miként lehetne lelassítani azt, amiről mindketten tudják, hogy megtörténik, de ő már nem akarta, hogy mindez olyan sietősen, triviálisan játszódjék le, keserű zaccot hagyva maga után. Másrészt ugyanazt élte át, mint házassága utolsó, elhidegülő éveiben, és az azóta eltelt idő alatt mindig, akár feleségével, akár újabb nőismerőseivel volt. Tudta, mi célból invitálja vendégeit a lakására,

vagy megy fel hozzájuk, kezében virággal és egy üveg itallal, esetleg elegánsan csomagolt desszerttel, aminthogy azok is tisztában voltak vele, miért fogadják el meghívását, vagy látják vendégül saját otthonukban; mégis, szinte áthidalhatatlan szakadékot érzett önmaga s az éppen aktuális másik között, és egyre nehezebben vágott bele a távolság leküzdésébe. Máskor legalább a szexuális vágy arra sarkallta, hogy közeledni próbáljon, most azonban hiába koncentrált, ez sem jelentkezett. Ezért inkább a virágairól beszélt, egészen addig, míg partnere, ráérezve kínlására, közelebb húzódott hozzá, és megfogta a kezét. Akkor elhallgatott.

Ugyanezt mondtad a virágairól úgy két évvel ezelőtt is, villantotta ki mind a harminckét fogát szélesre húzódó mosolyában a nő. Nem volt ebben gúny, bár lehetett volna, inkább elnéző derű. Egy pillanatra emlékezni próbált, azután egyszerre nevettek el magukat. Mi tagadás, tényleg ugyanezt mondta. A vendég a táskájába nyúlt. Kis dobozát vett elő. Fű, mondta, a fiamtól csórtam. Kérsz?

Ismét sikerült meglepnie a házigazdát, aki megbabonázva nézte, amint elővesz egy szál vastagra sodort cigarettát, rágyújt, beleszipant, és felé nyújtja. Nem ellenkezett, bár soha nem próbált még ki semmi ilyesmit. Azok után, ahogy partnere volt férje és fia közös ügyleteiről beszélt, kissé megdöbbenette e váratlan fordulat. Kíváncsi volt, és úgy érezte, ezen a napon lehet, hogy ennek is meg kell történnie. Bátran beleszívott a spangliba. Soha nem dohányzott, ezért képtelen volt az utasításnak megfelelően letüdőzni a füstöt, rövidesen pedig köhögőrohamot kapott, és rá való tekintettel elnyomták a csak félig égett szálát. Semmit nem érzett, csak a keserű ízt, és vendégén sem látott semmi elváltozást.

Míg a jointot adták egymásnak, az asszony ujjja többször is a szájához ért, térdük összesimult. Amikor erre sem reagált, a nő a combjára helyezte kezét, kacér mozdulattal beharapta alsó ajkát, és finoman szorított egyet a lábán. Erre már neki is reagálnia kellett, átölelte és megcsókolta. Lassan ölére kúszott az apró tenyér, ő pedig a hajába úrt, majd keze a mellére siklott. Vetkőztetni próbálták egymást. Ismét a nő kezdeményezett. Pajkos mosoly kíséretében, játékos sietséggel lehúzott sliccébe nyúlt. A mozdulat felidézte benne a korábban együtt töltött estéket, amikor szinte pontról pontra így értek egymáshoz, és a lelkes kollegina ugyanígy vette finoman simogató ujjai közé már ágaskodó péniszét, és csúsztatta hirtelen ajkai közé, ahogy ölére bukott. Csakhogy most nem keltette benne mindez a csiklandó villamosság sejtek mélyéig hatoló érzetét; a váratlanul gyors, és e váratlanságtól felkavaróan közönséges mozdulattól ezúttal nem feszült pattanásig hímtagja, sőt a helyzethez messze nem illő módon elernyed, a rendellenességet észelve hiába feszítette meg néhányszor hasfalát és ölének izmait. A nő lelkesedése nem szűnt, megnyalozott markával és nyelvvel egyaránt mindent megtett, hogy elháruljon az akadály, miközben lesve a hatást, kihívó és várakozó pillantásokat vetett arcára.

Időt akart nyerni. Lehámozta az asszonyról a kardigánt, az inget, lehúzta a csipkés melltartó vállpántját. Kibuggyantak az érett körtemellek. Máskor vonzották e dús, és kissé lomhán elomló idomok, most azonban az sem segített, hogy a nő elétérdelt, mellei közé igazította nyálától még nedves, félkemény állapotban veszteglő szerszámát, és halmaik összenyomva, közöttük csuszatozta.

Behunyta a szemét, mint aki az élményre összpontosít, még mozgott is, felvéve a szükséges ritmust, de sem a rászegeződő másik szempárt nem csaphatta be, sem önmagát; mint ahogy hiába ölelte magához, döntötte a kanapé háttámlájához, simogatta, markolásza és csókolta végig a felhevült, ruganyos testet, ettől sem kelt életre saját,

tétova vágya. Amikor a szoknyát felgyűrve lehúzta a harisnyanadrágot és a bugyit, majd elsietett izgatás után megragadta az asszony tornával edzésben tartott, széles, de feszesen gömbölyödő tomporát, hogy magához rántsa, ráfeküdjön és beléhatoljon, már tudta, hogy leplezhetetlen és visszavonhatatlan a kudarc, s hogy a másik éppúgy érzi ezt, mint ő maga. Tett még néhány hiábavaló, kínos mozdulatot, végül melléhanyatlott.

Amikor néhány másodpercnyi fáradt szuszogás után, megemberelve magát, a nőhöz fordult, hogy átölelje, és elnézést kérjen indiszponáltságáért, észrevette, hogy hangtalanul potyognak a könnyei. Soha nem látta még sírni, nem is nagyon tudta elképzelni erről a mindig kihívó, csipkelődő, öniróniára is képes asszonyról, hogy így el tud gyengülni. A vizsgálat reflexszerű mozdulatával simogatta meg az arcát. Biztos én vagyok az oka, valamit rosszul csináltam, zokogta, és elmosódott szemfestékét dörgölte kézfejjével. Ugyan, dehogy, én vagyok a hibás! csitította idegesen, és magához ölelte a még mindig forró, de ernyedten rázkódó testet. Akkor pedig visszataszítónak találtsz, mert lötytyedt vagyok, nem olyan feszes már a mellem meg a seggem, csapott csipőjére, de hagyta magát tovább dédelgetni a másik. Mint mikor? bukott ki belőle, mert hirtelen nem fogta fel, hogy a múlandósággal perel a karjai közé remegve bevackolódott asszony, aki tapintatlan kérdése nyomán ismét rázendített a sírásra. Két éve, amikor először lefeküdtek, egyébként ugyanígy nézett ki, érettségében is kívánatoson, s akkor minden olajozottan működött. A lányokkal való harminc évvel korábbi, kezdeti, tapogatózó próbálkozásai óta soha nem voltak potenciazavarai. Ez volna a vénülés kezdete? futott át az agyán, de furcsamód inkább kíváncsiságot érzett, mint megrázkódtatást. Átfogta a nő vállát és magához szorította. Amikor hüppögése csillapult, és viszonzásképpen a derekára kulcsolta combjait, ölet pedig az övéhez nyomta, és reménykedve finoman mozgatni kezdte, egy pillanatra megbizsergette a vágy, de nem akart kockáztatni. Gyengéden, de határozottan eltolta magától.

Fordulj el, míg öltözöm, mondta váratlanul és szigorúan a még mindig könnyes szemű asszony, miközben bal karjával mellét takarva ruhái után nyúlt. Készségesen elfordult, de a helyzet abszurditása miatti mosolyát zavarában nem tudta elnyomni. A másik észrevehette, mert kalapját fejébe csapva még ingerülten rászólt: Annyira azért nem vicces, ami történt! Erre ismét elnézést kért, percek alatt immár sokadszor, és megkérdezte, hazaviheti-e. Nem szükséges, hangzott a pikírt válasz, és úgy vélte, jobb, ha ezúttal nem ragaszkodik a konvencióhoz. Mind a ketten sejtették, hogy utoljára voltak így kettesben.

Egy kissé tanácstalanul támasztotta az ajtót, miután kieresztette sértetten távozó vendégét. Ugy köszöntek el, hogy nem is néztek egymásra. Semmi vigasztalót nem tudtak mondani. Egy darabig idegesen járkált fel-alá a lakásban, feltett egy legalább húsz éves Illés lemezt, végül inkább a tévéállomások egybefolyó filmjei között keresgélt, és a mélyhűtőből kiemelt fagyaltot eszegette. Szinte soha semmi nem volt a frizsiderében, jószérével nem is kosztolt otthon, de fagyaltot mindig tartalékolt néhány dobozzal.

Tizenegy óra volt, amikor kellően lecsillapodott, és bekapcsolta a számítógépet. Azzal a szándékkal nézett farkasszemet a monitorral, hogy levelet fogalmaz a fiának, válaszolni próbál a délelőtt kapott e-mailre. Egyetlen épkézláb mondatot se tudott azonban kiötni, ami érdemben felelt volna annak kérdéseire.

Tudta, hogy sosem került még ilyen közel Andráshoz, aki távolléte éveit, ha hosszabban írt, azt mindig anyjának címezte. Tudta, hogy olyasmit vetett fel a fiú, amiről ösztönösen (vagy nagybátyja közreműködésével már nem is csupán úgy) megsejtette, hogy azt tőle, csakis tőle, egyedül és kizárólag tőle kérheti számon, s neki kötelessége lenne válaszolnia, mégsem tudott élni a kényszer szülte lehetőséggel.

Tenyérébe támasztott arccal meredt az üres képernyőre, ahol csupán az a két szó vibrált, amit fél óra alatt képes volt lepötyögni a klaviatúrán: *Drága fiam!* Mindössze ennyi. Legszívesebben ezt küldte volna el neki abban a pillanatban válaszként, de nem tehette magát nevetségessé a fia előtt. Mert azzal pontosan tisztában volt, hogy András nem nyugszik bele a megválaszolatlan kérdésbe, merthogy neki mindig mindent részletekbe menően kellett tudnia, és ha valami nem volt világos, vagy úgy vélte, hogy méltánytalanság érte, kiskorától kezdve szigorúan összehúzott szemöldökkel kérdezett, érvelt, vitakozott tovább. Ám azon túlmenően, hogy a gyereket ismerve, mindezt precízen előre látta, többre nem is volt képes. Úgy döntött, ad még egy esélyt a hallgatásnak, s ha néhány nap múlva sem csitul fia lázas érdeklődése, kitalál valamit. Kikapcsolta a kompjútert.

Harmadszor is lezuhanyozott aznap, még mindig testén érezve a saját, és a nő, számára beazonosíthatatlan parfümének erős illatát. Hosszasan csutakolta magát, majd megszártkozva és pizsamát öltve, a reggel óta táskájában hurcolt Népszabadsággal dőlt a franciaágyra, a kézi szövésű, kopott faliszőnyegekkel teleaggatott hálószobában, ahol hiába állt még egy nagyméretű tükör, egy komód, amiben ágyneműket tartott, egy éjjeliszekrény, amit anyja idegesítően mindig nachtkaszlinak nevezett, és egy óriási diffenbachia, legalább hatvan centi átmérőjű cserépből, még szintén anyja idejéből; ha megszólalt, kongva visszhangzott az így is szinte üres helyiség, akár egy táncterem.

A újságban háromhasábos, hosszú riport foglalkozott a Jeruzsálemben néhány hete arab terrormerénylet áldozatául esett magyarországi diákkal, aki, mint írták, egy óvárosi jesiva hallgatója volt. Egy Pesten élő nagybácsi dühös nyilatkozatát adta közre a lap, mely szerint hiba volt Izraelbe elengedni a fiút és testvérét, akit az izraeli állami temetésre utazott szülőiknek azonnal haza kell hozni. Máskor nem mélyedt bele a közel-keleti tudósításokba, legalábbis nem jobban, mint más külföldi híranyagba; nem érdekelték az iszapbirkózásnak tűnő csatározások Izrael és a palesztinok között, ezúttal azonban betűről-betűre végigolvasta a megrázó cikket, és magában mélyen egyetértett a túlélő fivér hazatérését sürgető rokonnal. Bár ismeretlenül is együttértett az áldozattal, különösen annak szüleiével, úgy érezte, hogy az arab negyedbe beköltözött, provokatív magatartású fiatalok maguk is felelősek a történelemért; vallási fanatizmusuk pedig legalább annyira ellenszenves volt a számára, mint a másik oldalon állóké. Még szerencse, hogy Amerika nem Izrael, sóhajtott, és az ágy mellé dobta az újságot.

Miután leoltotta az olvasólámpát, hosszasan hevert álmatlanul, azután nyugtalanul, zsongó fejjel forgolódott. Egy idő után nem kísérletezett tovább, az éjjeliszekrény fiókjából előkotort egy levél Dormicumot, kipattintott egy tablettát, a sötétben kibotorkált a konyhába, és a mosogatócsapból vizet kortyolva lenyelte.

Ritkán szedett altatót, viszolygott minden gyógyszertől, de most úgy ítélte meg, túl nehéz nap áll mögötte ahhoz, hogy egyedül küzdjön tovább álmatlanságával, ráadásul az is eszébe jutott, hogy másnap délutánra páros teniszbajnokságra ígérkezett a holland vendégekkel. Aludnia kellett. Ahogy szétáradt tagjaiban a kellemes ernyedtség, megbékélt a történelemmel; nem nyomasztotta sem Anikó váratlan húzása, sem a kissé kínos kudarc a kolléganővel, s végül, a lefekvéskor olvasott cikk hatására úgy érezte, helye-

sen döntött, amikor nem hamarkodta el a fiának írandó választ. Amint első felindulása lecsillapodik, lesz alkalom tisztázni a tisztázandókat, gondolta megkönnyebbülve, és elaludt.

Végül nem tudta rászáni magát, hogy válaszoljon fia kérdéseire, ám szórványosan küldözgetett e-mailjeiben az nem is hozta szóba újól a dolgot. Visszatért rövid, kissé kötelességszerűnek tűnő üzeneteihez, és a tavasz folyamán, amit régóta nem tett: két alkalommal is kézzel írott levelet küldött; rövid, száraz beszámolókat egyetemi mindennapjairól.

Egy április végi estén azonban volt felesége hívta fel, hogy megossa vele aggodalmát. December óta megritkultak találkozásaik, amióta annak komolyabb viszonya alakult ki egy számára ismeretlen, de a nő által jónevűnek mondott filmrendezővel, aki Anikónál öt évvel fiatalabb volt. Arra számított, hogyha az asszonnak egyszer valódi udvarlója akad, meg kell majd küzdenie féltékenységével, de talán mert hosszabb idő telt el a sejtés és a bejelentett bizonyosság között, mégsem érte megrázkódtatás. Szinte biztosra vette egyébként, hogy új partnere előbb-utóbb faképnél hagyja a jó karban lévő, ám nála mégiscsak idősebb asszonyt. Titokban kárörömet is érzett minden egyes alkalommal, ha neje neki panaszolta el ilyen-olyan gondjait, mert ebből arra következtetett, hogy a másikkal folytatott kapcsolata mégse működik teljesen olajozottan, ha erről, ilyen formában, Anikó soha nem is ejtett szót.

Amikor azonban arról kapott hírt, hogy András hónapok óta az anyjához is csupán rapszodikus, kurta üzeneteket küldözget, balsejtelme támadt. Január óta egyetlen normális híradás sem érkezett tőle, és anyja egyre izgatottabb leveleit sem méltatja válasza; ha pedig ír, következetesen elkerüli a hogylétére, s különösen e változásokra vonatkozó kérdések megválaszolását. Szinte hivatalos, semmitmondó kommunikéket ad postára, pedig régebben heti két-három oldalas leveleket írt, amire akkoriban, bár maga előtt is tagadta, igencsak féltékeny volt.

Az asszony belelovallta magát a kétségbeesésbe, és szavát vette, hogy ő is megpróbál tapintatosan tudakozódni a helyzetről. Többször elküldött, szinte mindig meg egyező szövegű e-mailjeire azonban ő sem kapott választ, s amikor számos, hiábavaló, telefonos próbálkozása után András egy alkalommal visszahívta, bár derűs volt a hangja, minden kérdése elől elhajolt.

Mindkettejüket váratlanul érte, amikor a fiú május végén tudatta velük, hogy nem jön haza a nyári szünetben. Lehet, hogy valami komolyabb nőügy van a dolog mögött, csak amilyen gátlásos, nem képes tudomásukra hozni, próbálták elnyomni fokozódó aggodalmukat.

Felvetették, hogy legalább egyikük meglátogatná őt a nyáron, ám erre azt a választ kapták, hogy a vizsgák után évfolyamtársaival több hetes, nyugati parti kirándulást terveznek bérelt autóval, lehet, hogy Mexikóba is átmennek, ezért nem lenne szerencsés a szintén ekkorra időzített találkozás. Mindenesetre sikerült lebeszélnie szüleit az utazásról. Kissé keserű szájjal ezt is tudomásul vették, bár némiképpen megnyugtatta őket a nagyszabású vakáció híre. Ha a gyerekeknek nincs is szüksége rájuk, legalább jól van.

Amikor azonban augusztus végén több alkalommal egyikük se tudta elérni telefonon, és szeptember elején az anyja, addigra hozzá költözött élettársával véletlenül észrevette, hogy New York-i postabélyegző szerepel az Andrástól érkezett egyik levél borítékján, megrettentek. Anikó átrohant hozzá a nyár elejéig visszamenően össze-

kapkodott levelekkel (közel egy éve nem járt abban a lakásban), és remegő kézzel mutogatta, hogy megvizsgálták a kézhez kapott három borítékot, és New York-i pecsét szerepel valamennyi bélyegen a korábbi, bostoni helyett, holott András egy szót sem szólt arról, hogy bármi dolga lenne New Yorkban. Ez volt az a pillanat, amikor közösen írt, drámai hangú levélben követelték tőle, hogy adjon számot őszintén a körülötte, illetve vele történekről, mert aggódnak miatta, és nem tudják elérni telefonon, ahogy azt sem tudják, hogy kapja meg e soraikat, s egyáltalán elérkeztek-e hozzá az elmúlt hónapokban Bostonba címzett levelek.

Különös hangú válasz érkezett, amiben arról tájékoztatta ezúttal kizárólag apját, hogy otthagya Bostont, New Yorkban tanul tovább (hogy melyik egyetemen, arról egy árva szót sem írt), „jó úton halad”, aggodalomra tehát semmi ok, minden lényeges további fejleményről tájékoztatni fogja őt a későbbiekben, leveleiket postázzák csak nyugodtan a bostoni címre, minden küldeményt továbbítanak neki.

Anyja az érthetetlen üzenettől, amit volt férje, teljes tanácstalanságában, Astoria kávéházbeli randevújukon mutatott meg neki, sírva fakadt. Az ijedelem mellett volt ebben persze jó adag féltékenység is, és zavarodott önvád, vajon mit tett ilyen rosszul, hogy András, életének e nyilvánvalóan, és most már kétségtelenül válságos pillanatában elfordul tőle, és egyedül apjához intézi sorait, de mindketten úgy érezték, ezúttal nyomós okuk van az aggodalomra. Szorongásukban minden lehetséges szörnyűség felmerült: szinte látták a fiút maguk előtt, amint rongyosra szurkált vénával, lesóványodva, narkóért könyörög valahol a Harlemben egy dílernek; vagy egy önpusztító szekta tagjaként, ahogy egy vidéki farmon, elzárkózva a világtól, végül kollektív öngyilkosságot követnek el. Annyi ilyesmiről lehetett olvasni az utóbbi időben. Egymást sokkolták feltételezéseikkel. Türelmük utolsó cseppje is elfogyott. Bizonyosak voltak benne, hiába a kiegyensúlyozottnak és fölöttébb határozott stílusúnak szánt üzenet, András bajban van, lépniük kell.

Anyjának jutott eszébe és apja egyetértett: szeptember közepén hívta fel nagybátyját New Yorkban, aki azonban kórházban volt. Idős és nagyothalló feleségével tudott csak beszélni, miután elmagyarázta, ki is ő tulajdonképpen, s már amennyiben az meghallotta, illetve megértette, miről van szó.

Munkaszolgálatban elpusztult bátyja özvegyét rögtön a háború után vette el a rokon, hogy a hagyomány szerint fiúgyermeket támasszon elhalt testvére helyett, annak emlékére, de ebből a frigyből sem született utód.

Nem emlékezett az asszonyra, aki szintén ezerkilencszázötvenhatban hagyta el az országot, és a szokás is barbárnak tűnt előtte, amikor Joshua vagy huszonöt éve Pesten járva, erről is beszélt neki. Kínban volt, amikor az idős hölgy rögtön a bemutatkozás után a nevéen szólította és tegezte, neki viszont sehogysem akarózott, hogy ugyanezt tegye, mert bár emlékezett rá, hogy Nuszbaum Eszternek hívják, de az égvilágon semmi rokoni érzést nem táplált vele kapcsolatban.

Ovatosan kérdezgetett; kissé kínos lett volna tudatnia, hogy semmit nem tud a fiáról. Azt mindenesetre kihámozta az öregasszony szavaiból, hogy András járt náluk több alkalommal, egészséges, jól érzi magát, és szépen halad tanulmányaival. Miután a legfontosabb kérdésekre választ kapott (kivéve a gyerek lakhelyét és telefonszámát, mert azt, szenilitásáért elnézést kérve, a nagynéni nem tudta pontosan megmondani, csak azt, hogy valahol Williamsburg városnegyedben lakik is, tanul is a fiú), és úgy vélte, hogy megbízható forrásból értesült az Andrással kapcsolatos legalapvetőbb hírekről, márminthogy él és nincs semmi baja, mihamarabb igyekezett véget vetni

a számára terhes beszélgetésnek. Üzent a fiának, hogy jelentkezzen „kicsit gyakrabban”, és megkönnyebbült sóhajtással tette le a kagylót.

Elfelejtett jobbulást kívánni nagybátyjának, és csupán Anikó szemrehányására jutott eszébe, hogy azt sem kérdezte meg, tulajdonképpen mit tanul a fiuk. Tíz perccel ezelőtt már azért is hálásak lettünk volna, ha csupán annyit tudunk, hogy nem heroinfüggő! Vágott vissza indignálódott hangon, miközben dühítette, hogy az asszonynak igaza van; mégiscsak furcsa, hogy sem a váratlan költözés és egyetemváltás okairól, sem a tanulmányok esetleges új irányáról nem sikerült megtudnia semmit. Restellte volna újra felhívni és kérdéseivel ostromolni az idős asszonyt, akire beszélgetésük óta próbált visszaemlékezni, de egyetlen gyerekkori rokonlátogatás képe se bukkant fel a homályból.

A következő hajnalon arra a kérdésre ébredt, ugyan honnan is tudná megítélni egy közel nyolcvan éves asszony, akinek soha nem volt gyereke, hogy egy huszonéves biológus jól halad-e a stúdiumaival. Lehet, hogy András őket is az orruknál fogva vezet. Csak azért kedves és kommunikatív velük, mert szüksége van a segítségükre. Nyugtalanágában csupán annak örült, hogy ezt az ellenvetést nem Anikó szegezte neki telefonjuk során.

Azon a koraőszi reggelen szokatlanul korán ment be munkahelyére. Udvariasan kitessekelte a takarítónőket az irodájából, dupla adag kávéfolyatott egy bögrébe az automata kávéfőzőből a titkárságon, és azzal az elhatározással zökkent párnás forgószékébe, hogy határozott hangú levelet ír, mellyel kártyái kiterítésére bírja fiát:

Drága Andriskám!

Úgy fordulok most hozzád, mint férfi a férfihoz; mint apa a felnőtt fiához, aki már maga is teljes felelősséget visel sorsáért: önmagáért, tetteiért és másokhoz fűződő viszonyáért.

Aggódva próbáltunk tudakozódni felőled az elmúlt hetekben, miután úgy éreztük, hogy a nyár folyamán életedben olyan változások történtek, melyek során illetve következtében talán szükséged lehet anyádra és apádra. Meglehet, e változások éppen azt jelzik, hogy önálló lettél, és sorsod alakításában immár nem szorulsz külső, így szülői segítségre sem. Ebben az esetben tudomásul kell vennünk akár tanulmányaiddal, akár magánéleteddel kapcsolatos bárminemű és bármilyen irányú elhatározásod, és akaratodban nem korlátozhatunk, amint hogy ez nem is áll szándékunkban. Egy szülőnek tisztában kell lennie azzal, hogy gyermeke előbb-utóbb elrugaszkozik tőle, s mi nem is kérjük rajtad számon, ha életed mássutt, a korábban is jószerevével teljesen önállóan meghatározott iránytól eltérően, akár tőlünk távol kívánod folytatni. A jó szülő nemcsak azt érzi, mikor kell jelen lennie gyermeke életében, de azt is, mikor kell magára hagynia. Remélem, te is úgy érzed, hogy ennek az elvnek többé-kevésbé megfeleltünk az eddigiekben. Igyekeztünk megadni neked körülményeinkhez képest mindazt, ami az elmúlt húsz évben megadható volt szeretetben, gondoskodásban és anyagiakban egyaránt; büszkéek voltunk eredményeidre, tanulmányi sikereidre, készek vagyunk támogatni további terveidet, és nincsenek veled szemben olyan igényeink, melyek önállóságodat, szabadságodat korlátoznák.

Meg kell azonban értsd, hogyha feltett szándékunk szerint beavatkozni nem kívánunk is az életedbe, azt azonban mégiscsak tudni szeretnénk, hol vagy, hogy vagy és mivel foglalkozol; nem szenvedsz-e hiányt valamiben, nincs-e szükséged olyasfajta segítségre, amit még mindig inkább a szüleitől várhat el az ember, mint másoktól.

Pénzt kérni nemcsak idegenektől nehéz egy bizonyos életkoron túl, tehát ha gondjaid megoldásához, vagy terveidhez az eddigiek felett további anyagiakra lenne szükséged, magam ajánlom fel, ne érezd kellemetlennek, hogy szóba hozd.

Tudjuk, hogy megvan a magadhoz való eszed, megállod a helyed, bárhol vagy is, megbízunk tehát benned minden tekintetben, s ezért cserébe nem többet, mint egy kis bizalmat várnánk tőled mi is életednek e fordulópontján, mert abban bizonyára nincsen közöttünk vita, hogy körülményeid változásával – gondolom, te még inkább érzed ezt –, az elmúlt hónapokban (talán években?) viszonyunk is megváltozott. Az a néhány hét, amit az elmúlt években itthon töltöttél, megosztva a rövid szünidőt anyád és énközöttem, nem igazán teremtett alkalmat, hogy komolyabban beszélgethessünk. Ennek ellenére te talán úgy érezted, hogy azokban a napokban túlságosan rádtelpepdünk – elismerem, olykor jogosan vélhetted ekképp –, nekünk azonban gyakran így is szűkre szabottnak tűnt a veled töltött idő. (Hidd el, jogos a többes szám, anyáddal az elmúlt hetekben visszaidéztük ezeket az alkalmakat.)

Soha nem beszélünk veled erről, de válasunk bizonyára megviselt. Nem sokkal később el is mentél, ha nem éppen emiatt választottad a külföldi tanulmányok adta lehetőséget a távozásra. Tudom, egy gyerek soha nem bocsátja meg a szüleinek, ha bármilyen, ezzel kapcsolatos választásra kényszerül, mert ebben a helyzetben csak rosszul lehet dönteni, ugyanakkor – s ezt, lévén felnőttről, már mint férfi kell megértened – az életben számtalanszor adódik olyan helyzet, amikor nincs jó és jobb, csak rossz, vagy még rosszabb választás, és ennek ellenére talpon lehet – kell – maradni. Túlon túl bonyolult volna neked elmagyaráznom, legyen hát elég annyi: a mi esetünkben a válasz volt akkor már a kisebbik rossz, még annak árán is, hogy fájdalmat okozott valamennyiünknek, és talán soha nem érted meg teljes egészében az anyáddal és apáddal történeteket. Nyugtasson meg a tudat, a „felnőttek” sem értenek meg mindent abból, ami velük történik, így mi magunk se tudunk mindent megmagyarázni, ami bennünk és közöttünk lejátszódott.

Történt ami történt: mi, anyáddal együtt, mindketten szeretünk és szeretünk, s ahogy együtt is azon voltunk, külön-külön is abban bizakodunk és teszünk érte, ha tudunk, hogy kiegyensúlyozott, boldog (no és persze tisztességes) ember légy. Ez utóbbit nem is kellett volna megjegyezzem, de jó leírni, mert annak ismerlek: kissé konok, de egyenes ember(ké)nek. Nagy dolog ez egy olyan világban, ahol gyakran nincs egyebe az embernek, mint a tisztessége. Igyekeztünk mindig a korodnál felnőttebbként kezelni, szuverén személyiségnek tekinteni, és most is így nézünk rád. Beszélsz angolul és németül, évek óta önálló életet élsz – és helytállsz egyedül –, sehol nem adhatnak el. Világpolgár lehetsz, ami nekünk nem adatott meg, s mi hálásak vagyunk a sorsnak, hogy neked már ez jutott osztályrészedül, és kívánjuk, hogy élni tudj e lehetőséggel.

Pusztán azt szeretnénk tudni: hol vagy és mit csinálsz? Talán nem eltúlzott igény ez, több mint hétezer kilométer távolságból.

Nem tudom, mivel vívtuk ki azt a bizalmatlanságot, amiben bennünket részesítesz. Anyád (akit az is nagyon bánt, hogy nem írsz neki) mindenesetre halálra izgulja magát, s én magam sem tudom a kellő információk hiányában megnyugtatni. Higgadtságot próbálok erőltetni magamra, pedig aggaszt a sorsod, ahogy az is, mivel érdemeltük ki, hogy nyom nélkül eltűnj, felszívódj. Ki, vagy mi elől kell elbújnod, fiam? Biztos, hogy nem lenne célszerűbb szint vallani, rendezni dolgaidat, beszélni a gondjaidról, megpróbálni számot vetni önmagaddal, és számot adni mindarról, ami az elmúlt hónapokban történt veled? Valóban olyan súlyú dolgot követtünk el ellened, ami indokolja ezt az elzárkózást, s ezt az egész bújócskát? S ugyan mi volna az? Meg ne bántódj, de mindez nem felnőltre vall, inkább egy

dacos kölyökre. Adj valami magyarázatot számunkra, s akkor talán a benned lévő megválaszolatlan kérdések is választ nyernek. S ha netán úgy érzed, hogy nem tudsz megbirkózni egyedül a gondjaiddal ott, ahol most vagy, gyere haza, vagy ha szükségét érzed, hívj fel bennünket, hogy mi mehessünk és segíthessünk. Nem lehet olyan nagy a gond, hogy közösen ne tudnánk megoldani.

Csak akkor értheted majd meg, mit élünk most át; mit érzünk veled kapcsolatban általában, és különösen ezekben a napokban, ha egyszer magad is apa leszel. Mint ahogy arról is csupán akkor szerezhetsz majd tapasztalatot, hogy egyedül a szülői szeretet képes elviselni és túlélni bizonyos megrázkódtatásokat. Jelezd hát, hogy mi van veled.

Fentebb azt írtam, azon voltunk mindig, hogy kiegyensúlyozott, boldog és tisztességes ember légy. Az első kettő, őszintén szólva adottság és szerencse dolga, az utóbbi esetében pedig bármilyen jelző (az enyém is) csak elvesz a fogalom egyetemességéből. Ember légy tehát, ezt kívánom, akárkivel állsz is szemben, beleértve bennünket is jóanyáddal.

Ijedten látom, kissé hosszúra nyúlt és meglehetősen parainézisszerűre sikeredett e levél. Talán túlon túl szerteágazó, olykor talán érzelgős is, ami – úgy sejtem – nem lesz ínyedre. Bevallom, annak idején magam sem szerettem a szentenciózus, lelkielő, szülői szózatokat, ám most a helyzet kényszeríti ki belőlem e stílust, és rég nem beszélgettünk komoly dolgokról, te is tudod.

Remélem, mihamarabb eljutnak hozzád e sorok, és abban is bízom, hogy válaszra készítenek, legalább annak erejéig, hogy tudasd, hol vagy és hogy vagy. Adj hírt magadról, fiam!

Ölel szerető apád

Erős szívdobogás jött rá, miközben megállás nélkül püfölte a számítógép billentyűit, és a keze is remegett, amikor a levél végére ért. Nem kellett volna meginnia az összes feketét, gondolta nyakkendőjét lazítgatva, és kitarta az ablakot. Végigdőlt a vendégfogadásra szolgáló irodai kanapén, de továbbra is hevesen vert a szíve, és levegőt is nehezen kapott. Pár percet pihent, azután a táskája aljából előkötött egy doboz Seduxent, amit hónapok óta nem szedett, bekapott egy szemet, majd újra visszatért. A biztonság kedvéért talán e-mailen is el kellene küldeni a levelet, nemcsak légitpostán, töprengett. Legfeljebb egy hét, mire hagyományos úton odaér, és néhány napon belül bárhová kézbesítik, ha meghagyta a címét, latolgatta az esélyeket.

Amint kissé csillapodott szapora szívverése, maga ballagott le az irodaház földszinti postázójába, és nyomta a kezébe az egyik kézbesítőnek a levelet, hogy sürgős, szaladjon el és adja fel azonnal. Az ott dolgozók tátott szájjal figyelték a jelenetet. Soha nem fordult még elő, hogy a igazgatóságról bárki is személyesen átlépte volna a postázó küszöbét.

Semmitmondó New York-i cím állt a válaszelevélben, egy Williamsburg negyedbeli utcanév és házsám. Október elején érkezett a fiú néhány soros üzenete, ismét csak apjához, melyben az állt, hogy jól van, a jelzett címre írhat neki, és rövidesen, talán még a hónap vége előtt hosszabb híradással lesz tanulmányainak alakulásáról, és válaszol a legutóbb kézhez kapott levélre is. Hat sort írt összesen, de végre közölte a címét, minden kommentár és exkuzálás nélkül. Szó sem esett viszont arról, hol és mit tanul; ahogy anyjáról se tett említést, egyetlen utalás erejéig sem, noha korábban gyakorta intézett közös üzeneteket mindkettejükhez, akár rajta, akár anyján keresztül.

Lehet, gondolta, hogy mindez a levele hatása. Csupán most jutott el odáig András, hogy felnőtt fejjel megértse és elfogadja a történeteket. Csak most tudatosodott benne a tény: apja és anyja kizárólag miatta kommunikál egymással mostanság, mióta anyjának új élettársa van. Talán neki külön írt, nyúlt a telefon után, amikor a földszinti postaládától, ahol a félhomályban felszaggatott levelet silabizálta, felért a lakásba, és volt felesége számát tárcsázta.

Az asszony nem kapott semmiféle üzenetet, ő pedig, jóllehet magának sem tudott magyarázatot adni rá, elhallgatta előle fiához intézett hosszú levelét, miként azt is, hogy András egyetlen szó erejéig sem említette anyját rövid válaszában. A mind hisztérikusabb faggatózásra azt hazudta, hogy végül cége New York-i képviselője révén kutattatta fel a fiú elérhetőségét; jól van, tanul, és azt ígérte, hogy rövidesen részletesen tájékoztatja majd őket körülményeiről. Áldotta a sorsot, hogy az asszonyt nem avatta be munkájának részleteibe, így az azt sem tudhatta, hogy tengerentúli partnereik nincsenek, vállalata kizárólag európai ügyletekkel foglalkozik. Kell a címe, vagy sem? kérdezte fagyosan, elvágva így az asszony kérdezősködésének és követelőzésének útját, hogy mutassa meg neki a levelet, azután bediktálta az utcanévet és a házszámot.

Miközben lerúgta a cipőjét, és nagyot sóhajtván, félig fekvő helyzetbe nyújtózott a füles karosszékekben, hogy behunyt szemmel pihenjen egy keveset, elégtételt érzett, hogy higgadt tudott maradni a telefonbeszélgetés során éppúgy, akár az elmúlt hetekben, amikor korábbi válsághelyzetekben mindig hűvös és kemény neje, aki őt mindig kissé puhánynak tartotta, láthatóan elveszítette a fejét.

Ő maga megnyugodott kissé, hogy András kézzelfogható életjelet adott. Jóleső büszkeség töltötte el, hogy neki sikerült megtudnia a címét, és kommunikációra készítenie, ám aggasztotta, hogy nem tudja, mi történt az anyja és közötté, amiért a gyerek ennyire közönyösen, ha éppen nem elutasítóan viselkedik vele. Furcsállotta a dolgot, és igyekezett elnyomni magában a dölyfös elégtételt, hogy András annyi év után most hozzá áll közelebb.

Úgy érezte, hogy a lehetőségekhez képest korrekten járt el. Ahogy eddig is bármelyikük írhatott neki, ő ezúttal is biztosította az esélyegyenlőséget. Most már alapvetően Anikón múlik, megtalálja-e újra a hangot a fiukkal. Furdalta oldalát a kíváncsiság, ám miután meglehetősen rossz hangulatban tették le a telefont, nem hívhatta fel az asszonyt, hogy tudakozódni próbáljon nála, mi történt közöttük; nem sejtje-e legálább, vajon mi lehet az oka András merevségének.

Az ígért valódi válasz november elején érkezett, a borítékon október 26-i keltezésű postabélyegző állt. A sokoldalas levél első lapjának jobb felső sarkában, számára érthetetlen hieroglifák éktelenkedtek. Felismerte, hogy héber betűket lát, cége izraeli partnereinek levélpapírján is látott hasonlókat, csak azt nem értette, mit keresnek ott.

Ahogy azonban belemerült a lendületes kézírással, nagy betűket hurkoló és kissé felfelé tartó sorokba, ha nem is tudta megfejteni a rövidítést, lassan elsápadva felfogta, mindez mit jelent.

Kedves Apa!

Néhány héttel ezelőtt azt ígértem, rövidesen részletes híradással leszek körülményeimről, tanulmányi előmenetelemről. Ez az idő most elérkezett.

Mindenek előtt azonban gmar haszime tajve: jó évre való bepecsételtetést kívánok neked az élet könyvébe a 5759. esztendőben!

Még az őszi ünnepek előtt körülmetélkedtem, és a Tajro vöJiro jesiva Bész Din-je (rabbinikus bírósága) előtt került sor betérésemre, amitől fogva a Jót-remtő segítségével a zsidó közösség egyenrangú tagjának számítok. Nevem Avrohom ben Avrohom, a jövőben, kérlek, e néven szólíts.

Svát, azaz február eleje óta tanulok itt a rabbim, Rabbi Joel Schick irányításával, akinek javaslatára csak akkor tudathattam címemet, merthogy immár beköltözhettem e falak közé, amikor már megtörtént a giur (betérésem). Rabbi Schick büszke rám, és azt mondja, büszke lehet a családom is; ilyen kevés alappal, ilyen rövid idő alatt kevesen produkáltak hasonló eredményt a keze alatt, mint én. Már be tudok kapcsolódni a normál tanulásba, bár persze nálam jóval fiatalabbak közé, és egy keveset egyedül is tudok haladni. A Chümešt (Mózes Öt Könyvét) szótár nélkül olvasom, és valamit jiddisül is beszélek már, érteni pedig lényegesen többet értek annál, mint amit magam is el tudok mondani. Rabbi Schick erre azt mondja: minden zsidóban, még a legmegátalkodottabban is ott rejtőzik a I-teni szikra, ami adott pillanatban lángra lobbanhat. A Rabbi toleráns ember, nem tekint minden apikajreszre végleg elveszett emberként, bár ezzel bizonyára kisebbségben van Szatmáron belül.

Bizonyára kíváncsi vagy, hogyan kerültem a jesivába.

Tavaly decemberben – talán emlékszel –, amikor a Brandeis rabbijával folytatott beszélgetésemről írtam neked, Joshua nagybácsiát hívtam fel, hogy világosítson fel mindarról, amit akkor csak sejtettem. Josh bácsi azt mondta, ez nem telefontéma, menjek át hozzájuk New Yorkba egy hétvégére. Röviden elmondta, hogy mi zsidók vagyunk „hetedízigen”, ráadásul a nagy Teitelbaum dinasztia oldalági leszármazottai, s ugyan már nagyapáék szülei is asszimilánsok voltak, te vagy az első, aki egy sikszét vett el.

Azon a péntek estén elvitt a lakásukhoz közeli zsinagógába, ahol szatmáriak is voltak. Ott mutatott be egy barátjának, akinél azután a sableszi vacsorát elköltöttük. Eddigi életem talán legszebb estéje volt ez. Akkor még nem tudtam volna megfogalmazni, de éreztem, hogy valami jelentőségteljes dolog történik velem, annak ellenére, hogy az imákból és áldásokból egy szót sem értettem, és a szokások is idegenek voltak még. Mindazonáltal hajnalig maradtunk, és az alatt az éjszaka alatt megfordult velem a világ. Mintha a fejemről a talpamra állítottak volna.

A házigazdánk, Jöchezkel Ungar, aki vallásos könyveket ad ki, Máramarosszigetet nevezte meg szülőhelyeként, és bár nem strájmilis (nem hordja ünnepkor sem a jellegzetes prémes fejedőt), azért a gyerekkori „iskola” ma is meghatározza gondolkodásmódját. Az egész család ott ült az asztalnál, lehetek vagy húszan az unokákkal együtt, és olyan szeretettel fogadtak, engem, az idegent; olyan magától értetődő volt számukra, hogy alapvető dolgokat is elmagyarázzanak nekem, az ambórecnek, hogy egy pillanatra az az érzésem támadt, mintha a saját családomra bukkannék; rokonaimra, akiket korábban nem ismertem, vagy akikre személyesen nem emlékszem, olyan régen szakadtunk el egymástól, és mintha ők is ugyanezt élték volna át velem kapcsolatban. Annak a vacsorának ma is érzem valamennyi ízét és illatát (sőt, ma már a gefilte fish is ízlik, ami akkor, finoman szólva, szokatlan volt.) Szigorúan vették a szombatot, mégis valami olyan bensőséges nyugalom és derű jellemezte az estét, amiről ma már tudom, hogy a Sekbine, és a hetedik nap kegyelmes békéjét őrző angyal jelenlétét tanúsítja.

A legfiatalabbak már nem beszélnek magyarul, csak jiddisül és angolul, de a Szól a kakkas már-t ők is magyarul énekelték a tiszteletemre. Meghatódtam és meglepődtem, merthogy akkor tudtam meg azt is, hogy a dallamot a kállói Rebbe, Jicchok Eizik Taub, „vásárolta” egy pásztorfűtől, aki a furulyáján játszotta a mezőn, s hogy ez a „magyar” népdal héberül

fejeződik be, kifejezve az Erec Jiszroel utáni vágyakozást, és fohászkodva, hogy érjen véget száműzetésünk, és épüljön fel újra a Bész haMikdos, a lerombolt Szentély hamarjában, még a mi időnkben.

Másnap délelőtt ismét a sílbe (zsinagógába) mentünk, majd Josh bácsiéknál ebédeltünk. Akkor végre elárulta, korábban miért nem beszélt velem soha zsidóságról. Bár ők a munkaszolgálat, illetve a deportálás óta (aminek következtében felesége soha nem szülhetett) nem élnek már olyan vallásos életet, mint a háború előtt, de azért nem felejtették el, honnan származnak. A szatmári Rebbe pedig szigorúan tiltja a térítést. Ha valaki (újra) zsidó akar lenni, ám legyen, jöjjön, tegyen próbát, de ők senkit nem hívnak, csak azokat engedik beljebb, akik maguk döntenek az ajtón, hosszasan és kitartóan, mint ahogy én megtettem.

Bár Esther néni kóser háztartást vezet, ma már nem eszem náluk. Kissé liberálisabbak, mint amit itt a jesivában megszoktam, és ebben jobb a biztonság. Izraelről sem igen tudunk szót váltani, mert ők legalábbis hallgatólagosan támogatják a cionistákat, és azt hiszem, alapjában ez az oka, hogy mégiscsak eltávolodtak Szatmár szellemétől. Nekik az I-tentelen ország, amit emberi erő játszott az eltévelyedett zsidók kezére, nem a Tóra és Erec Jiszroel szentségének, a Mosiach eljövételének tagadása, ahogy a mostani Rebbe, Majse Teitelbaum mondja; nem bűnös vétek, lázadás a Világ és a Történelem Ura ellen; nem illetéktelen és vétkes beavatkozás a Megváltás szent művébe. Ha olykor szóba hozza, és vitatkozna velem, Josh bácsi olyan érveket hangoztat, amelyek elfogadhatatlanok és értelmezhetetlenek vallásos szempontból, ezért gyakran kell kitérnem az erről való társalgás elől.

Januárban még nem beszélgettünk ilyesmiről. Náluk töltöttem az egész szombatot, sőt még másnap is ottmaradtam. Reggeltől estig hallgattam őt. Mesélt a gyerekekről, az ő jesiváéveiről, nagyapáékról, meg az ő szüleikről, az egész debreceni neológ rokonságról, akikkel nemigen tartottak akkoriban kapcsolatot (mert hogy azok csak jankiperkor nem ettek szalonnát), s azután arról is, hogy annak idején ellenezték a ti házasságotokat, mert már akkor látszott, ahogy ilyen esetben mindig, hogy mi lesz ennek a viszonynak a vége.

Melave malkera (szombatbúcsúztatásra) egyébként még egyszer visszamentünk a sílbe, és a fiúk engem is bevettek egy kórtánchba, pedig akkor még szaglott rólam, hogy tréfli vagyok, hiába kaptam kölcsön egy fehér inget, meg egy zakót.

Amikor visszamentem Bostonba, úgy éreztem magam, mint akit beengedtek pár percre melegedni a hidegről, azután újra kilöktek. Kóvályogtam a váratlanul megkapó élménytől, miközben nem találtam a helyem sem a laborban, sem a kollégiumban. A rákövetkező héten volt chanuka. Atmentem a Brandeis campusára, ahová még az ottani rabbi hívott, de a farmeros, gitáros ceremónián, ahová ráadásul valahonnan női rabbinövendékek is érkeztek, nem éreztem jól magam. Bár a nemtudás nem mentség: akkor még nem tudtam, milyen szentségtörés, amiben osztozom, de tény: semmit nem éreztem ott abból a felszabadultan örömteli, mégis ünnepélyesen komoly, „intellektuális” élményből (ha azt írom, vallási, talán nem egészen érthető számodra, s akkor magam sem tudtam volna még így átélni és nevéen nevezni pontosan), amiben az előző héten Brooklynban volt részem. Bizonyára azt is hiába magyaráznám most neked, mi a különbség Szatmár és az úgynevezett reformzsidóság között. Akár a bor és a víz között. Egy másik vallás. Rosszabbak, mint a teljesen vallástalanok, mert ezek szándékosan és tudatosan meghamisítják és megszenteltelenítik a Tórát és I-ten szent Nevét.

Január első hétvégéjét ismét New Yorkban töltöttem. Josh bácsi akkor ismertetett össze Rabbi Schick-kel, aki már az első találkozásunk alkalmával mély benyomást tett rám. Ő kisvárdai születésű (amit Klájnverdajn-nak mond), de a harmincas évek közepétől még Szatmárnémetiben járt jesivába, egyszóval igazi szatmárer chaszid. Jiddisül beszéltek, amit

akkor persze nem értettem, azután hol magyarul, hol angolul folyt a néhány perces társalgás. Nyilván ketteseben is tárgyaltak már rólam, mert kisvártatva véget vetett a kihallgatásnak, és azt mondta, másnap délután jöjjenek el, nézzem meg, hogyan tanulnak, és maradhatok este, a szijemre. (Ez a vacsora és ünnepség neve, amit egy Talmud traktátus tanulásának befejezésekor tartanak.)

Persze ott is jiddisül beszéltek, alig értettem valamit a német tudásom segítségével, de addigra legalább felfedeztem, hogy ha koncentrálok, valamit mégiscsak el tudok csípni a beszédfozlányokból. Néha azért az egyik fiú, maga is baltsive (visszatérő), egy Baltimore-i orvos fia, összefoglalta nekem angolul, miről szól a tanult szakasz, és mi a vita tárgya. Bár te talán próbálnál magyarázatot kérni, nem tudok (ahogy valójában nem is szükséges, hisz végsőfokon magától értetődő) magyarázatot adni arra, miért nyugözött le a hangulat, és az akkor sem nyelvileg, sem tárgyát tekintve nem követhető vita, hiszen tagadhatatlan, akkor még nem az élt bennem, hogy micvó (parancs) tanulni, hanem megragadott az az izzó szenvedélyesség, ahogy a szöveget énekelték és vitakoztak. Emlékszem, arról a Kiddusin traktátusban felvetett kérdéstről folyt a vita, hogy ki lehet sliach (más küldöttje). A példa úgy szólt: ha az egész nép egy áldozatot mutat be a Szentélyben, lehet-e sliach (e parancsolt teljesítésére) a pészachi áldozati bárány levágása esetén az, aki vág, mert hiszen magának is teljesíti a micvót, részese a dolognak. Megfelel-e ez a küldött általános státusára vonatkozó követelményeknek? A válasz pedig így szól: Kétszer szerepel a Tórában, hogy a korban (az áldozati állat) résztulajdonosa is lehet más sliachja. Mivel azonban a Tórában semmi nem felesleges, a második állítás „felesleges”, nem szükséges a tétel bizonyításához, tehát teljesen idegen is lehet sliach. Ezt azóta magam is tanultam, akkor értettem meg.

Ittragadtam New Yorkban másnapra is, és délután megint bejöttem volna beszélgetni Boruch-hal, a Baltimore-i fiúval, de Rabbi Schick behivatott az irodájába, és szigorúan azt mondta, a jesiva és a zsidóság nem kerékpár, amit az ember egyszer használ, máskor meg nekitámasztja a falnak; döntsem el, mit akarok: zsidó akarok lenni, vagy sem, mert ha igen, akkor el kell kezdenem komolyan készülni a dologra. Tekintettel a Teitelbaum rokonságra, és a Joshua nagybácsi jelentette referenciára, tudják, hogy nem a semmiből kell kiindulni, mondta, ezért lehetek egyáltalán jelen az intézményben, vállalhatok munkát, takarítást, vagy mosodai teendőket, s ha valamelyik bócher hajlandó rá, akkor segíthet a felkészülésben, de miután anyám nem zsidó, tudomásul kell vennem, hogy egyelőre én is gójnak számítok. Ha komolyan veszem magam, és látják rajtam az elszántságot, lehet még belőlem a közösség teljes jogú tagja, de akkor szigorúan kell vennem a szabályokat.

Egy hét gondolkodási időt kértem. Mint utóbb kiderült (persze Josh bácsitól tudtam meg), az, hogy gondolkodási időt kértem a döntésre – jöllehet Rav Schick éppúgy látta rajtam, mint ahogy én is sejtettem már, mi lesz a válaszom –, szimpatikus volt neki.

Josh bácsi is azt mondta, komolyan fontoljam meg, hogyan határozok, de nem állta meg, hogy hozzá ne tegye, ők mindenesetre már félretették a szükséges összeget költségeimre, amivel – pozitív válaszom esetén – az egyetemi ösztöndíjat helyettesítenék. Amikor szabadkoztam, azzal hártotta el, végsőfokon úgysem engem támogatnak, hanem a jesivát, mert hogy annak úgymint adnának pénzt, ahogy eddig is rendszeresen megtették. Éreztem, hogy komolyan gondolja, amit mond, egyúttal saját elkötelezettségét igyekszik megpecsételni, mulasztásait pedig megváltani az összeggel, ha már nem él hétköznapijaiban aktív és teljes zsidó életet.

Fél év halasztást kértem az egyetemen. Január végén már New Yorkban voltam, februártól a jesiva konyháján takarítottam és kíségettem, és egy szomszédos házban laktam albérletben. Borzasztó volt a hajnali kelés és a késő éjszakai fekvés, amellet, hogy napköz-

ben tanulnom is kellett, mégis, ez egészen más volt, mint annak idején a csellózás a katonaságnál, és egy idő után már nemcsak Josh bácsi, de egy-egy fiú is hajlandó volt velem tanulni kicsit. A nyáron még egyszer halasztottam.

Rabbi Schick kétszer behívatott, és feltette a kérdést, komolyan gondolom-e a betérést. Figyelmeztetett, ne hamarkodjam el a döntést, inkább menjek el, és fontoljam meg újra. Végül őszintének és megalapozottnak látta elhatározásom. Most, kilenc hónappal később, a Bész Din előtt azt mondta: szív és értelem együtt, ez jellemző rám. Másoktól tudom, milyen nagy dolog, hogy a formális mondatokon túl, valami személyeset is hozzáfűzött az ott elhangzottakhoz, és ez büszkeséggel tölt el.

Hajnaltól éjszakáig tanultam, tanulok. Persze tudom, húsz év hátrányt nem lehet ledolgozni, de mikor tanulnék, ha nem most? S ugyan a legfőbb tudásom, hogy egyre inkább csak azt látom, mennyi mindent nem tudok, és talán soha nem is hozhatom be a lemaradást, minden erőmmel azon vagyok, hogy ne hozzak szégyent mestereim fejére. Így tanultuk az Atyák Tanításában: Rabbi Tarfon mondja: Lo aléjho hamlajcho ligmojr, völo ato benhorin löhibojszél. Nem rajtad a sor a munkát befejezni, mégsem szabad, hogy elvond magad tőle. Ami azt jelenti: annak ellenére, hogy én magam nem végezhetem be teljes eredménytel, amit elkezdtem, tennem kell a dolgom. Az a feladatom, hogy a magamét megtegyem: a magamét, nem másét, mert ezt kéri majd egyszer számon rajtam.

Méltányolják is a törekvésem, aminek következtében – kilépve az egyetemről – rövidesen a jesiva „állományába” kerülhetek. Nem lesz más dolgom, mint lilmajd ulelajmed: tanulni és majdan tanítani, ha – I-ten segítségével – elérem azt a tudásszintet, amivel kezdetben legalább a hajderban (az elemiben) a gyerekeket oktathatom. S aztán majd meglátjuk. Bár hosszú idő kell elteljen addig, soha semmivel kapcsolatban nem éreztem még ilyen elszántságot, mint hogy a jövőben megszerzendő tórai tudásom majdan másokkal megosszam.

Amióta néhány hete, Rabbi Schick-vel is tanulva, egy-egy talmudi szigiénél én jövök rá a probléma megoldására, vagy a szerteágazó vitában egy-két lépéssel előre tudok gondolkodni, mert érzem, hogy mi lehet a megoldás, a Rabbi mindig megdicsér és mosolyog. Ész és szív, bólogat olyankor, és bár tudom, hogy ő is tudja, annyit talán soha nem fogok már megtanulni, amennyi egy végzős bóchernak a fejében van, díjazza a lelkesedést.

Bizonyára ez is meglep majd, de rövidesen megnősülök; a Rabbi és Joshua bácsi ez ügyben is tettek már bizonyos lépéseket, bár az én esetem nem könnyű: a baltsivéket egy valódi frum családban nem szívesen látják, de bizonyára lesz olyan família, ahol akad lány, aki maga is visszatérő, és megértéssel fogadnak egy hasonló háttérű völegényt.

Valamiről kell még írnom, amiről nehéz szólni, de a távolság és az írásbeliség hozzásegít, hogy mégis megkísérelhessem megfogalmazni.

Nincs bennem harag, bár lehetne. Nem azért, mert közel egy éve írott levelem leglénnyesebb kérdéseit válasz nélkül hagytad, és persze nem is azért, mert – mint írod – egy gyerek a szülei válását sosem bocsátja meg. Úgy hiszem, ami közöttetek történt, természetes; a furcsa az, hogy ilyen sokáig együtt maradtatok. Azt kérdezted leveledben, nem lenne-e célszerű számot vetnem önmagammal, és számot adnom mindarról, ami bennem, és nyilván ennek következtében velem történt és történik. Egyebet sem tettem az elmúlt hónapok szűkre szabott idejében, amikor éppen nem tanultam, vagy öt-hat órát aludtam, mint számot vettem és számot adtam önmagammal, az őszi ünnepek Félelmetes Napjai idején pedig a Jót-remtőnek: hol voltam, mit tettem, illetve nem tettem mostanáig.

De Apa, vajon nem úgy van-e írva, hogy „beszélj el fiadnak”?

Mindenki maga dönt és választ, milyen életet él. Most már tudom, te sem kaptál megfelelő nevelést, de te legalább tisztában voltál azzal, amivel én nem, ám te az esélyét is elvetted annak, hogy magam tájékozódhassak, s ebben nyilván az a bűnös, aki leginkább meggátolta, hogy te is az lehess, ami vagy.

Valamit megtaláltam, illetve rábukkantam anélkül, hogy kerestem volna. Egészen pontosan rám talált valami, részévé lett az életemnek, ami mindeddig hiányzott, anélkül, azelőtt, hogy nevén (Nevén!) tudtam volna nevezni, sőt magamnak sem tudtam volna megfogalmazni, mi is az. Ma már tudom, tilos Nevén neveznünk: ez az a tudás, ami hiányzott.

Ahogy egyszer mesélted, nektek régebben a szabadság hiányzott. A gondolkodás, a véleménynyilvánítás, a szerzés és a birtoklás szabadsága. Nekem mindez már nem jelentett annyit, mint számotokra, nyilván mert amikor szükségét éreztem, akadálytalanul gyakorolhattam jogaimat. Ahogy most visszaemlékszem, mindig is úgy véltem, ez csak keret, üres keret, amit kreatív módon meg kellene töltenem, szellemileg belaknom és otthonossá tennem, túl azon, hogy tisztességes munkát végzek, és ezzel jó fizetéshez jutok. Amikor szabad akaratomból rendeltem alá magam a hagyománynak (olyan törvényeknek, amelyek számodra e pillanatban talán nem is lennének érthetőek), és szembeszegülök az ösztönök korlátlan kielételehetőségének, legyen az testiség, falánkság, bírvágy, vagy más efféle, valami ilyesmit teszek. Nemcsak hűségesebb és pontos szabályok megszabta élet ez, de magasabb rendű is, mintha a korlátlan szabadság bálványait kergetném. Emberi mivoltom szentelem meg ezekkel a törvényekkel, melyek az állatias ösztönlétekből emelkednek ki.

Én nem akarok világpolgár lenni, csak az, ami vagyok, és ami mostanáig nem lehettem, mert titok volt előttem. Tudom, nem helyes, hogy vitába szállok veled. A hagyomány szerint legfeljebb úgy világíthatnák rá cselekedeteid és neveltetésem hiányosságaira, hogy megkérdem tőled, nem így, vagy úgy van-e előírva a helyes magatartás, és legfeljebb, ha továbbra sem aszerint jársz el, nem kell alkalmazkodnom, sőt: ellen kell szegülnöm, ha ne adj I-ten engem kényszerítenél a Törvény megszegésére. Az aggodalom merőben elméleti, a feltevézem pedig talán alaptalan; ha így van, máris elnézésedet kérem: miután távol vagyunk egymástól, ez a veszély amúgy sem fenyeget. Mindazonáltal örülnék, ha tudnám, megbocsátod nekem, hogy nem tudom olykor elfojtani a keserűségem, és akárcsak ezzel azt az érzést keltem, hogy számonkérek rajtad bármit is. De értsd meg apa, csak akkor tudnék maradéktalanul hű lenni a hagyományhoz (az ötödik parancsolat miatt, mely a köteles szülői tiszteletéről szól), ha magad is így tennél, ezért gyakran órlódom emiatt. Mert ugyan csak most tanulom a helyes cselekvés és gondolkodás micvóit, de máris ezek szerint élek. Mint ahogy írva van: „Megtesszük és meghallgatjuk!”, azaz: megcselekedvén értjük meg a Tóra szavát. S mert nem csupán az ismereteim frissek, de a fájdalom is, hogy e tudásban csak most lehet részem.

Nem kell aggódnod: anyám iránt is megőrzöm a tiszteletet, persze mindarról, ami velem történt és történik, aligha tudnék olyan részletességgel beszélni veled, mint ahogy itt próbálok. A hozzád való viszonyom más, noha bizonyára több dologgal nem értesz egyet, amiről itt írok, és félek tőle, ha találkozoznánk, alig lenne olyasmi, amiben egyetérténénk.

Nem akarok túlzásokba esni, de nem megy a fejembe, hogy voltál képes így leélni egy fél életet, azzal együtt, hogy tudatában voltál mindannak, ami elválaszt és megkülönböztet. Mert ahogy Josh bácsi mondta annak idején: Der knobl schmekt noch vajter. Bizony apa, tovább büzlök. Ha az ember nem is érzi önmagán, mások kiszagolják róla, nevetséges lesz, és a bűnéért, hogy odahagyta a Tórát és népét, ez csak az „emberi” büntetés. És ebből a szem-

pontból komikus magyarázkodás, nem mentség, hogy diktatúra volt; hogy a KISZ-ben jöttek össze, és hogy még egy jó darabig kommunisták voltak.

Azt hiszem, ugyanazt nem értettétek akkor, amit ma sem vagytok képesek megérteni. Fiatalon „kommunizmusról” álmodoztatok, ma „világpolgárságról” írsz nekem, és jócskán akadnak zsidók, akik hasonlóképpen gondolkodnak, pedig közvetlenül az egyetemhez nem vezet semmiféle út. Utólag, ha az ember rádöbben, mit mulasztott, hidd el, minden világos lesz, és magyarázatot nyer. Száműzetésben élünk, s ez mindaddig így lesz, amíg valamennyien nem leszünk méltóak a Megváltásra. Ti menekültök önmagatok, a sorsotok és a küldetés elöl, az egyetlen valódi esélyt lökve így el magatoktól, ami egy zsidó számára nem csupán választható lehetőség, de valamennyiünkre kötelező micva: I-ten parancsolata. Akár teljesítjük, akár nem: létezik. A mi utunk az egészhez csak a mi részünkön, a ránk, kizárólag ránk rótt elhivatottságon: a saját sorsunkon át vezethet. Lehet címer, lehet bélyeg: akármit hisztek, vagy tesztek, ez a mi küldetésünk, s aki gyűlöl is, emlékeztet a mi kötelességünkre. Meglehet: nekik éppen ez a dolguk. Az I-teni terv részletei kifürkészhetetlenek.

Ember legyen, jelző nélkül, írod. De hiszen ez megint egy absztrakció, apa, ezúttal a „humanizmusé”. Am ez is hiábavaló. Vedd észre, ami történik, sosem véletlen. Megpróbálhatsz ezerszer is távozni a zsidóságból, de a zsidóságod nem távozik belőled. Nem elgondolkodtató, hogy ez mégsem egészen olyan, mintha holland, albán vagy magyar lenne az ember?

Abba kell hagynom, amúgy is mértéktelenül sokat fecsegetem értelmetlen világi dolgokról. Mindössze az ment fel, hogy te kérdeztél, én csak tisztelettel válaszoltam. Nem az a lényeg, honnan és hogyan jutottam ide, az a lényeg, hogy megérkeztem és itt vagyok. A jövőben biztos, hogy nem írok ennyit és így, de ez kivételes alkalom volt, nyilván te is így látod. Mellékelten küldök egy fényképet, nemrég készült, a betérésem estéjén rendezett szüde micve (ünnepi lakoma) alkalmából.

Azt írtad leveledben, büszke vagy rám. Azt hiszem, most már okod is lenne erre, ha e pillanatban nem érzed is így, de remélem, idővel megérted, miért. Meg azt is írtad, rég nem beszélgettünk komoly dolgokról. (Lehet, hogy eddig még soha?) Most, talán mégis pótolunk valamit. És talán lesz még rá alkalom, feltéve, ha te is jónak látod, és persze, ha a F-nnvaló is úgy akarja.

Ölel szerető fiad

Avrohom

Mire a tizenkét oldalas levél végére ért, remegett a keze. Égett a szeme, torka kiszáradt, ajka kicserepedett. A borítékban egy kisebb borítékot talált, amit addig észre se vett. El is szakította, amikor ideges mozdulattal kirántotta a nagyobból, és ingerülten próbálta feltépni.

Mint egy gyászjelentés, ez jutott eszébe a fekete öltönyzakó, a kunkorodó pajesz és a fiú homlokára feltolt, fekete kalap láttán. Egyébként ugyanaz az élesen metszett, vékony arc, a szemüveg, kissé mélyen ülő, barna szempár, enyhén elálló fülek, és a hetyke mosoly mögött is vibráló nyugtalanság, mint huszonöt évvel korábban, a saját fekete-fehér portréján, ami a diplomaosztáskor készült.

Ez színes fotó volt, a fiú arcának színe mégsem volt sokkal élénkebb a nyakáig begombolt fehér ingénél. Talán a ruha tette, talán a ritkás, vörösesbarna szakáll, ami először feltűnt másfél éve nem látott fia ábrázatán, de összeszoruló torokkal, könnyeit nyelve kellett rádöbennie, hogy a tekintet, ami a portréről visszanez rá, mégiscsak idegen a számára.